

ЗОЛОТИЙ ПАВУЧОК

Повість*

VI.

Базілевич у Зізі був своєю вже людиною. Це сталося якось само собою і зовсім непомітно.

Іноді він думав про те, що з ним, і як народилась у нього шалена пристрась до цієї сіроокої напудреної дівчини з одстобурченими пухкими губами.

Що так привабило його до неї? Її рвучкість? Чортики в очах? Голівка з золотою пожежою волосся? Чи може ціла гама відтінків її раптових змін у настрою, у поведженні?

Він думав над цим, але відповіді не було. Він почував тільки одне, що не може собі уявити такого становища, коли Зізі вийде, приміром, за межі її досяжності, щезне від нього.

Вона була проститутка, але дивно,—це викликало в нього тільки більше бажання схоронити її для себе, зберігти від чужого ока.

Його характер різко змінився. У всьому його поведженні було заховано вичікування чогось, похмура настороженість і притаєно-загострене сприймання околишнього.

Ось уже місяць, як він веде дуже тонку, складну гру зі своєю дружиною. Власне кажучи, грають обоє, бо Ніна давно догадалась у чім справа, але вона мовчить. Вперто мовчить про це. Швидше жіночим інстинктом, ніж розумом, вона відчула, що небезпека занадто велика, і це примушує її замкнутися в собі, поводитись так, щоб не подати й вигляду, ніби вона про щось догадується, ніби вона ревнує.

О, вона добре знає, вона цілком певна, що становище занадто небезпечне, і поведи вона зараз одверто наступ, неодмінно зазнає поразки й тоді неминуче й негайно буде прискорено розв'язку.

І от обоє вони ведуть свою важку гру.

Він більше похмуро мовчить, ніж балакає і з особливою якоюсь хапливістю обідає, чи п'є чай. Вона навіть підмітила, що іноді, коли він підносить до рота шклянку, в нього дрібно танцює рука.

Одного разу він прийшов і, буркнувши кілька слів, ліг на ліжко. Ліг, одвернувся до стінки, і застиг. Вона вдавала, що читає книжку, а сама з боку пильно стежила за ним. Нараз повернулась і голосно запитала:

— Волю, що з тобою? Ти не хворий?

Але запитання було ледви приховане, роздратоване, а не з тихою, глибокою тривоگو, як було колись раніше. Це не втекло від його спостереження—він відчув у її голосі і роздратовання, і те, що вона намагалась його сховати. Він зрозумів, що вона знає його душевний стан і догадується, що з ним. Але це примусило його тільки поглибити свою сітку дрібної, щохвилиної брехні, щоб краще замаскувати й приховати дійсне становище.

* Закінчення. Початок—див. „Молодн.“ № 2 (14), 1928.

Ніна тепер часто й багато читала, але він знав, що читає вона для того, щоб не прохопитись небажаним словом, щоб не почати розмови про те, що може скерувати думку на теперішній, такий відмінний, незвичайний стан, який нещодавно запанував у їхній затишній квартирі.

Вона так само весь час була насторожена і добре розуміла свого чоловіка, коли він швидкими кроками ходив по кімнатах і, вимахуючи руками, висвистував якогось мотива. Вона добре розуміла його, коли він приходив пізно ввечері (мовляв, із зібрання) і тримтячим від ласки голосом казав:

— Ну, Нінусик, як живемо? Що нового, Нінок?

Це була перебільшена ніжність від того внутрішнього почуття безмежної любови, від повноти того внутрішнього переживання, що клеветило в його грудях. Кажучи це, він не губив свого загостреного сприймання околиць і від нього не ховалась стримана, занадто спокійна відповідь дружини.

Одного разу йому настирливо полізла думка про дитину. Так, про дитину. Власне—він думав про те, що в його теперішньому стані дитина з'явилась би надзвичайно тяжким путем. Він спробував уявити себе батьком... і не міг.

У питанні—мати дітей, чи ні, Базілевич мав спільні погляди зі своєю дружиною. Вона не хотіла дітей, і часто, скривившись, пищала:

— Діти? Фі, яка гитота! Ходити як бочка, і кожний буде на тебе пальцем показувати—„вагітна“! Як це некрасиво—мати такого живота! І ніякісінька сукня не буде сидіти як слід. Це ж—жах!

Базілевич також часто виказував думку, що пелюшки, писк, все це—міщанство, все це заважає, нарешті, спокійній праці, робить людину нервовою.

— Як чудово,—думав він,—що я от вільний, не маю дітей.—І діти в його уявленні здавалися якимись путами, що їх надівають на вільні, широкі крила.

Ніна мала два аборти, у наслідок чого в неї розвинулась велика недокровність. Лікар просто заявив, що ще один аборт і їй загрожують сухоти. На вигляд вона була округла, опецькувата, але дуже бліда на обличчі і сині жилочки на скронях світилися через тонку шкіру.

Вона старано вишукує скрізь нові й нові засоби для попередження вагітності, а найбільше, звичайно, довідується про це в своїх сусідок. Вона боїться вагітності, не вірить у засоби чоловіка. Вона визнає тільки свої рецепти.

Звичайну течію її життя нагло стурбувала та зміна, що скоїлася з її чоловіком. Їй здавалося, що важкі хмари над її головою ось-ось упадуть грозою, бурею, з громом. Вона заховалась у себе і, немов у шкаралупі, непомітно, але загострено-сторожко вичікувала й слідувала. Її округлі зелені очі ще більше округлились, але в них потух колишній фосфорний блиск, і дугасті чорні брови якось упали й затихли.

* * *

Базілевич тихенько пройшов до кімнати Зізі й сів до вікна. Відкрив фіранку й став дивитись на чорний, голий сад. Був березень, сніг уже розтав, але земля ще була мокра й вечорами парувала. З-за далекого чіткого галуззя струнили, фарбовані в ніжно-рожеве, легкі хмарини. Там десь тільки що зайшло сонце.

Базілевич сидів, сприся на лутку, і йому боляче занило серце. Він пригадав такий самий вечір багато-багато років тому. Ось він як зараз бачить той старий занедбаний сад з могутніми дубами й дикими грушами, ніби це знову той вечір і провесін.

Він бачить себе ще малим десятилітнім хлопчиною. Його добре вдягають, мати закутує йому шию в теплий шарф, на ноги він удягає калоші. На дворі березень, але вечорами ще дуже вохко і він може застудитись.

Ось батько. Він сьогодні зовсім не такий, яким його що-дня звик бачити Воля. Це не той поважний інженер, що цілими днями сидить у своєму кабінеті за паперами. Це справжній любий, дорогий тато. Він заклопотано-весело вовтузиться над своєю мислівською рушницею, а мати вже вдягає йому через плече пуделок.

Ось і сад. Батько йде попереду, він за ним. Серце замирає в грудях від якогось солодкого таємного хвилювання. Сад ані шелесне своїм голим віттям. Не встиг догоріти ще десь за полем захід, а густий присмерк уже пішов гуляти між чорних, глухих стовбурів. Піднявся легкий білий туман і сонно, як серпанок, заколихався.

— Стоп!—каже батько і зупиняється. Він поволі здіймає з плеча рушницю, поволі озирається, вишукуючи зручне місце. Але Воля бачить, що батько навмисне все робить так розмірено й повагом, щоб заховати своє хвилювання.

Обидва принишло стоять за стовбурами. Навколо так тихо, що чудно, як далеко десь падає сонна крапля на торічне пріле листя. Чекають мовчки. Воля почуває, як йому забиває дух від цього напруженого чекання, від незвичайного оточення, від того, що все це таке приваблює й прекрасне. І раптом десь між деревами чутно якийсь дивний, весняний звук: „хав-хав! хав-хав“! Ось між стовбурами війнула широка темна маса. В ту ж мить вогнена стрічка прорізує темряву і гукакий постріл луною озивається десь аж на другому кінці саду.

— Тато, що це? Вальдшнеп?—несамовито біжить Воля до батька. А в того в руках тріпоче якась тепла купа пухкого пір'я...

Далекий рідний спомин, далекий ти, мій Волю!—думає Базілевич.—Ти навіть не тямив гаразд, що перед тобою було вбивство, була смерть!

За стіною в сусідній кімнаті завищав чийсь пронизливий жіночий голос. Базілевич прислухався й дуже здивувався: кричала Ганна Карлівна. Він ніколи не міг подумати, що ця нерухомо-спокійна, сонно-лінива жінка здатна так кричати й хвилюватись. А вона хвилювалась. З її горла вилітали якісь дивні, високі звуки, схожі на свист чи на скавучання Мухомора. І ось у відповідь піднеслась бубном глуха, важка лайка ченця. Голоси зміцніли, можна вже було почути окремі слова.

— Ледар! П'яниця!—вищала жінка.—Зізі? Я тобі покажу Зізі! Розпутник!

Чернець не виправдувався, не умовляв. Він злісно бухав слово за словом і мабуть швидко ходив, хвилюючись, по кімнаті.

— Сама розпутниця! Не хочу тебе знати! Не твоє діло!

І знову Ганна Карлівна:

— Стара собака! Бугай! Голодранець! Не смій мені!..

До сварки прилучив свій голос Мухомор і голосно, пронизливо завив на весь будинок.

— Що в них таке?—прислухається Базілевич.—Оце опудало, ця стара яолковничиха ще здатна на ревнющі? І до кого? Невже цьому правда?

Він згадав ті погляди, які часто кидає чернець на Зізі, і йому здалося, що він усе зрозумів.

Через деякий час чернець грюкнув дверима, і все стихло. Зізі й досі не було. „Де вона може бути?“—думає Базілевич, і враз схвилювався тихим внутрішнім хвилюванням. Він почув кроки і знайомий коханий голос. Це прийшла Зізі.

Буйно, завихрено, як і завжди, влетіла вона до своєї кімнати і побачила Базілевича. Враз зупинилась, якимось зігнулась і кішечкою підійшла до нього.

— Тихесенький, Волінко! Не сердься.. Я зараз не сама. Розумієш?..—гладила його волосся й притискувала до себе голову.

Він тихо, ніби вражений якоюсь страшною звісткою, всім тілом повернувся до неї.

— Що ти сказала... Зізі?

— Тихесенький, не сердься, я ж прошу тебе. Ну?.. Вийди до другої кімнати. Не надовго, чуєш, милий?

До Зізі й раніше при ньому ходили „гості“, і тоді він слухняно виходив до другої кімнати й чекав там віч-на-віч з Ганною Карлівною, що розповідала йому про героїство й хоробрість свого чоловіка—полковника, і кляла більшовиків.

Часто, так і не дочекавшись Зізі, він ішов додому. По дорозі зустрічав п'яного-преп'яного ченця, що зупиняв його й бурмотів лайку та молитви. І все це йому здавалось звичайним.

— Що ж, вона—проститутка, значить, і мусить заробляти собі, пускати до себе „гостей“,—міркував він. Але сьогодні якимось нове почуття шилом кольнуло його в серце. Зізі не сама. Вона з „гостем“. Отже, йому треба вийти й дати місце.

— Тихесенький, любенький,—лащилась і просила Зізі.

Базілевич рвучко встав і раптом відчув, що все тіло його дрібно тремтить, як у пропасниці. Він зробив крок до дверей.

— Хто прийшов?—прохрипів він.

Зізі наче злякалась, відступила в кутку, а тоді підскочила до нього й міцно оповила його шию голими руками.

— Що ти хочеш робити? Волінко? Не треба! Тривай!

Але він легко й злісно скинув її руки й відкрив двері до першої кімнати.

Просто перед ним, злегка похлопуючи себе по колінах, сидів на канапці якийсь прилизаний не то телеграфіст, не то трамвайний кондуктор, уже не молодий, але з веселими, закрученими вгору чорними вусиками. Він здивовано втупив очі в Базілевича й для чогось хотів підвестись.

— Вам чого тут треба?—підійшов до нього Базілевич і відчув, як прилипає й застукана в скронях кров.

Телеграфіст поволі встав і мовчки блимав очима.

— А ви хто, дозвольте вас спитати?—нарешті промовив він.

Якийсь туман заслав Базілевичу очі, в ушах задзвонило. Гаразд не розуміючи сам, що робить, майже напівсвідомо він розмахнувся і вдарив „гостя“ кулаком в обличчя. Той дивно якимось, як півень, боком відскочив назад і в ту ж хвилину дужий випав трусонув шибки. Базілевич почув, як щось гаряче плюнуло йому в обличчя, за його спиною скрикнула Зізі.

...Прийшов він до пам'яті в Зізіній кімнаті. Він лежав на її ліжку, а вона стояла на колінах і бризкала йому в обличчя холодною водою. Пахло нашатирним спиртом.

— Слава богу,—зраділа вона,—нарешті прийшов до пам'яті. Чверть години вже панькаюся з тобою. Налякав ти.

Він підвів голову й полапав себе за лоба.

— Живісінький! Навіть не вшкрябнуло!—сміялась Зізі.

Нараз, ніби схаменувшись, вона зробила серйозне обличчя.

— А знаєш, куля пробила в стіні оттакенну дірку!

— Добре, що не в моїй голові,—процідив він і поволі сів на ліжку.

— Любенський, а навіщо ж ти перший ударив його? Завіщо? Він тепер уже вдруге й не прийде.

Базілевич стріпнувся:

— А ти хочеш, щоб він ще прийшов?—запитав він.

Зізі сіла поруч і обняла його за шию.

— Не можна мені не хотіти. Хочу. Це ж—гроші, мій заробіток. Розумієш, тихесенький? Не можна ж інакше.

Вона міцно притиснулась до нього, зазірала йому в вічі, наче навмисно дратувала відгуленими, чітко-пухнатими губами.

— Ну, любенький мій, чому ж ти мовчиш? Будеш іще бити в пику моїх „гостей“? Ну, хлопчику?

Він похмуро мовчав. Вона ще міцніше притиснулась до нього.

— Та ну ж бо, розбoryкайся, тихесенький! Не сердься, інакше ж не можна, розумієш? Я ж тепер сама мушу собі заробляти. Федосько вже нічого не допомагає, ще сам з мене тягне на горілку.

Потім щось пригадала, і знову кинулась:

— Любенський, тихесенький хлопчику! Так ти мене дуже любиш? Під кулю пішов, щоб викинути того кобеля. Чубатенький ти мій!

Слово „чубатенький“ Зізі вимовляла тільки в моменти найбільшого збудження пристрасти, і тому це слово завжди кидало Базілевича в обійми солодкої пропасниці, вмить розливало гарячі хвилі по всьому тілу.

Він якось важко, глибоко зідхнув, притамувавши глухий зойк. Враз випростався і схопив Зізі за стан. Йому здалось, що він знову робиться непритомний і падає стрімголов кудись глибоко-глибоко вниз, у прірву, де нема дна...

Коли Базілевич вийшов сьогодні від Зізі, на дворі вже давно стояла місячна прозора ніч. Він вийшов за ворота й поволі пішов тихою вулицею. Похмурі паркани схилялись до нього, і Базілевич чув за ними подих старих черешень, що знову з весною народжувались до життя й тихо гули своїми набухлими бруньками.

Швидко й нечутно, мов чорний м'який кажан, виринуло з-за рогу авто. Трохи не доїжджаючи до будинку, де жила Зізі, авто зупинилось. З нього вилізла неясна, сіра постать.

Базілевич якось напівсвідомо притулився до високого паркана й слідував. Шофер запалив цигарку, а сіра постать швидко попрямувала до хвіртки й зникла за нею.

До Зізі. Знову якийся „гість“,—болісно подумав Базілевич, і хутко, майже бігцем, подався далі.

VII.

Минув тиждень. Нічне авто знову нагадало про себе. Це було так.

Базілевич поспішав до знайомого будиночка Ч. 22, і в вечірньому присмерку побачив вогник цигарки й якусь темну масу. Це було авто. Шофер палив цигарку й тихо висвистував якогось веселого мотивчика.

Те саме, що й тоді, чи вже інше?—подумав Базілевич і майже інстинктивно вгадав, що авто йому вже знайоме.

Він прискорив ходу, відчинив високу хвіртку й перейшов через двір. Зійшов на ганок і тихо, беззвучно поторсав перші двері. Вони були не заперті. Ступив у сімці і зазмер. У передпокої гудів чийсь приймний баритон, йому щось відповідала Зізі. В ту ж хвилину двері до сіней відкрились і на освітленому порозі чітко вирізбилась висока чоловіча постать.

Базілевич притиснувся в куток за дверима й задавив подих. Високий мужчина ступив через поріг і вийшов на ганок. За ним війнула широка сукня Зізі.

— Але ж ви добре знаєте цього хлопчину?—лоскотав вуха своїм баритоном голос незнайомого.

— Я ручусь за нього, Нон. Він—наш,—відповідала Зізі.

— Але ж він, ви казали, комсомолець?

— Липа,—знову відповів притишений Зізін голос.—Я добре знаю, який він комсомолець.

— Тоді, значить, спробуйте. Але пам'ятайте: головна умова—обережність.

Вони спустилися з ганку, глоси стихли. Базілевич тихо відкрив двері і пройшов просто до Зізіної кімнати.

В кімнаті стовпами стояв синій пахучий дим від цигарок. Пахло одеколоном і ще чимсь ніжним, ледви вловимим. Базілевич просто з ногами ліг на Зізіне ліжко.

Чорти його батька знають,—міркував він над значінням тих слів, що їх тільки що підслухав. Певно, балакали про мене. Але ж у чім річ?

Він з нетерплячкою чекав Зізі. Через дві хвилини вона за звичкою, буревієм улетіла до кімнати і ледви не зачепила люстри. Вона з надзвичайним здивуванням втупила в нього свої очі і застигла на мить від несподіванки.

— Тихесенький прийшов? Як ти міг так непомітно пройти?

Він рвучко встав.

— Кого ти проводила?

Йому здалося, що вона трохи зніяковіла, але тільки на мить. Зразу ж оволоділа собою.

— А ти, виходить, усе бачив? Може ти тут під ліжком лежав у мене, тихесенький?

— Не жартуй, Зізі,—з нетерплячкою сипнувся він.—Хто він такий?

— А тебе це дуже цікавить?—загойдала вона очима.—Ну, знай, що це мій наречений.

— Ну, наречений?..—непевно протяг Базілевич.

— А ти що, не віриш, тихесенький? І не вір, не треба. Брешу я. Звичайний „гість“, тільки..

Базілевич кинувся:

— Тільки що?..

— Тільки... найбільше він мені подобається. Люблю—справжній мужчина, краса! Хе!..

Він здригнувся від болю й хвилювання, що стиснуло серце в одну невеличку грудку. А вона солодко зігнулася й ніби в утомі потяглася всім тілом. Її золоте волосся мінілось, палахкотіло полум'ям.

— І знаєш, Волінко, я з нього навіть грошей не беру. Ми, знаєш, не з усіх беремо.

Базілевич скилів, але погасив у собі своє поривання й холодно, стримано підвівся.

— Я, Зізі, не втручаюсь до твоїх фінансових справ і це цілком твоє діло, чи береш ти з нього гроші, чи ні, але... що це за такі таємні слова про хлопчину—комсомольця, які я тільки що чув у синах від твого гостя чи... нареченого?

Тепер він виразно побачив, як Зізі зам'ялась. Вона якось зіщулилась, зненацька стихла і мабуть під її черепною покривною в цей мент завихрилась ціла зграя думок.

— Не розумію, Волько, твого підозріння. Воно мене дуже дивує.

Вона відійшла на бік, сперлась об стіл, а тоді неприродно, аж занадто рвучко, перейшла через кімнату й міцно сіла на ліжко.

Базілевич добре розумів, що останні свої слова вона сказала лише для того, щоб виграти час, аби належним чином сформулювати свою думку

й дати відповідь. Він слідував за нею примруженими щілками сірих очей і враз злісно скривив свої виразні, чіткі губи. Ніби відганяючи якусь настирливу думку або зважившись на щось, рішуче провів рукою по густих, чорних кучерях:

— Чого ж ти це забігала, як курка з яйцем? Адже ж ти ручишся за мене? Я ж—„наш“?—вимовив чітко, смакуючи кожне слово.

Вона зрозуміла, що приперта до стінки й відступ відрізано. І зараз змінила свою тактику. Поволі наблизилась до нього і поклала обидві руки йому на плечі.

— Тихесенький, ти сердишся?—заговклала й пильно вдивлялась у його зіниці.

— Ну?—промовив він, і чекав, що вона скаже далі. А сам почував, як повільний спокій опановував усією його істотою. Уже не було ні роздратовання, ні злоти. Дві жіночі руки на плечах лежали так м'яко й чуло, як обійми матери.

— Ну?—повторив він.

Не відриваючи своїх рук від його плечей, вона посадила його на край ліжка. Сіла поруч.

— Ти мене дуже любиш?—запитала.

— Ти знаєш про це сама.

— А хочеш, щоб я... ну, як це кажуть—стала чесною? Розумієш? І щоб була тільки твоя, тільки твоя?

Примружилась, хитнула головою:

— Ну, і, звичайно, ніякі „гості“ тоді й на поріг сюди не ступлять...

Він ураз схвилювався і схопився за її слова:

— Гості? Гості, кажеш?—і зненацька засміявся тихим, смутним смішком.

— Чому ти, Волю?

Він перестав сміятись, підвів голову й гостро глянув на неї.

— Я не знаю, на що ти це кажеш. Адже ж ти сама колись казала, що не можеш кинути цього. Ти просто морочиш мені голову. Я тебе питаю про зовсім інше.

Вона спинила його:

— Тссс... тривай! Зараз буде про все. Так от—що ти скажеш, коли з сьогоднішнього дня ні один гість не переступить цього порогу?

— Годі... брехати!..—промовив він, а десь глибоко-глибоко й несподівано заворушилося щось велике й радісне.

— Ні, я не брешу, Волінко. Це моє тверде й останнє слово. Маєш. Він рвучко схопився з місця, став перед нею навколяшки, пильно вдивлявся в очі, в найдрібніші, такі знайомі до болю риси її обличчя.

— Зізі, що ти? Так це правда? Зізі?

Обличчя її спокійне, як мармур, жодна рисочка не ворухнеться.

— Правда.

— Правда? Ти кажеш—правда?

Він радісно, схвилювано забігав по кімнаті. Почував, що груди вщерть наляті великим несподіваним щастям.

Вона сиділа на ліжку й тихо посміхалась, сліdkуючи за ним очима. Нараз він щось пригадав і круто спинився перед нею. Вона попередила його запитанням:

— Що, не забув? Про „наш“?

— Так, про це. Ти мені й досі не сказала.

— Ну, слухай—ти ж таки справді наш, Волько?

Він, не розуміючи, подивився на неї:

— Чий це „наш“?

— Ну, як тобі сказати?.. Ти ж не їхній... не справжній комуніст?

— Я не комуніст. Я—комсомолець.

— І не комсомолецъ ти. Хіба комсомольці бувають „котами“?—по-сміхнулась тихо, лагідно.

— Що?—вражено кинувся до неї.

Зізі так само, ніби стомлено, посміхнулась:

— Ну, звичайно—кіт. А ти хіба не знав, хто ти?

Він зрозумів, що вона каже правду. Так, він дійсно коханець повіи, живе з нею.

— Ну, так от... котику,—казала вона далі.—Ти їхній тільки так... для одводу очей, а душа в тебе наша. Правду я кажу, Волінько?

Він мовчки, не відповідаючи, знову почав ходити по кімнаті.

— Тепер слухай, Волінько. Отой самий дядя, про якого ти питаєш (не забувай, що він мені, як янгол, до вподоби) пропонує мені багато, багато грошей і... всього, тільки за одну дрібничку. Я знаю, Волю, що ти мене кохаєш, і знаю, що ти дістанеш для мене ті гроші.

Вона зупинилась і певно обмірковувала свої слова. А тимчасом з-під напівзакритих вій уважно стежила за тим, як упливає на Базілевича ця розмова.

Він важко сів поруч неї.

— Я не знаю, про яку ти дрібничку кажеш,—вимовив хрипло й вимушено, і неприродньо шарпнув рукою по своєму довгому волоссі.

— О, Волінько, не турбуйся. Дійсно—дрібниця. Дуже незначні відомості про... про Н-ський військовий городок.

— Значить... значить бути шпигуном?—прошепотів він глухо й перервливо й міцно стиснув холодне, залізне бильце ліжка.

* * *

Дні летіли за днями, і з кожним днем напружено-стримане становище, що утворилось між Ніною й Базілевичем, ставало де-далі нестерпуче.

Ніна за цей час схудла й потемніла на виду. Характер її різко змінився, вона зробилась цілком замкнена в собі і могла цілими годинами дивитися на книжку, не розуміючи жодного слова.

Були такі хвилини, що страшна туга душила її, їй хотілось тоді ридати, битись головою об підлогу, кричати всім про свою пекучу образу.

В такі хвилини вона з залізною силою здавлювала свої скроні руками і глибоко заривала обличчя в подушки. Але перемагала себе, не плакала й не кричала,—тільки очі їй робились тоді червоними й горобливо світились сухим металевим блиском.

Розв'язка швидко наближалась. І настала вона саме тоді, коли обоє її найменше сподівались.

Цілий день сьогодні Базілевич був особливо якийсь нервовий і дразливий. Була неділя і тому на посаді він не був. Ніна непомітно пильно стежила за чоловіком і намагалась розгадати, що саме сьогодні його так дратує.

Надвечір розчинили в квартирі вікна. Був кінець квітня, і пізній вечір. Вгорі хлюпало мільйонами зір безмежно-сине шатро, і золотим туманним миготінням простягся кудись у невідоме тривожний Чумацький Шлях. Унизу м'яко, мов великий і спокійний звір, стихав шум кам'яного міста і десь, зовсім близько, мабуть біля воріт, пілікала, як синиця, гармонія.

Базілевич мовчки пив чай. Ніна раптом чомусь одсунула свою шклянку і підійшла до вікна. Тоді він нараз схопився і з усієї сили вдарив кулаком по столу. З його горла вилетіли хрипкі звуки, повні дикої, нелюдської зненависти:

— Чому ти покинула свій чай? Щоб не бачити мого обличчя, зробити вигляд, що нічого не помічаєш? Так? Я до тебе звертаюсь, одоробло!

Ніна, похитнувшись, важко обперлась правою рукою на лутку, а лівою міцно стиснула чоло. Вона зрозуміла, що прийшла розв'язка.

Увесь блідний і тримтятий від злості, що душила його, він раптом схопився з-за столу й підбіг до неї:

— Чому ти мовчиш?—стискував він кулаки.—Про віщо думаєш? Про п'яніно?

Він і сам не знав, навіщо згадав тут п'яніно, але вже не міг стриматись. Вона, ніби захищаючись від ударів, затулила обличчя руками і раптом болісно, тужно закричала:

— Знаю!.. До потаскухи якоїсь унадився? Мучитель! Знаю! Пропало життя, пропало!

Ридала бурхливо й нестримано.

Все вийшло несподівано, гидко, швидко, як блискавка.

Швидко хапала з комода, з шафи свої речі, складала в корзину, в'язала великі клунки. Вона вже давно вирішила, що „в разі чого небудь“ негайно забирає речі і їде до своєї матери.

Через півгодини заторохтів візник і вона поїхала.

Великими лункими кроками ходив Базілевич по порожніх кімнатах.

— Як це все негарно вийшло, безглуздо,—шепотів він.—Невже не можна було інакше якось, без цієї дикої сцени?

За щось зачепилася нога. Він нагнувся й підняв стару Нінину блузку, яку вона часто вдягала, коли ще була студенткою Вуз'а, в далекі часи їхньої першої зустрічі. Підняв, подивився й обережно положив на стіл. Тепер тільки він відчув, яка мертва тиша панує в кватирі.

Він став і прислухається: тиша. Відчинена шафа, шухлядки з комоду витягнені, жужмом змішано білизну. Десять унизу за вікном стихає місто, а тут напружена, напорошена тиша. Десять писнула миша... ні, тільки здалося. Самітна, забута книжка на канапці, сама перегорнула сторінки. Ніби від дотику чийоїсь новітньої руки сама дзенькнула склянка на столі. Хтось небачений тихенько дмухнув з-заду на волосся. Шаркнув черевик під ліжком у порожній сусідній кімнаті. Ти-ша...

І раптом незрозумілий ляк охопив Базілевича. Поводячи навколо себе очима, озируючись, він вискочив із кімнати. Тримтячою рукою запер двері. Жалібно дзенькнув ключ у замочній щілині і стих.

Узяв візника й назвав йому провулок „Радости й Перемоги“.

А в Зізі в цей час уже сидів „чиновничок“ і обоє вони давно вже чекали на Базілевича.

VIII.

Чиновничок (так його охрестив Базілевич) мав мертво-сіре, аж синювате обличчя. Округле кепі з лисніючим верхом було низько на-сунуте на самісінькі очі, що цікаво, як мишенята, весь час бігали й винохували з-під ріденьких, рудуватих брів. Ніс—горбатий дзьоб шуліки, або ні, краще—дурного, але вченого папуги. Під ним рудуваті підстрижені вуса. А губи—губів не було, були дві стулені печериці.

Чиновничок часто забігав наперед, ніби для того, щоб зазирнути в обличчя і, розмахуючи руками, чітко дріботів каблучками чобітків далі. Низенький і опекуватий, він, здавалося, без перестану витанцьовував якусь мудру чочітку. Важко було відразу вгадати: скільки йому років. Та, певно за п'ятдесят.

— Чи далеко ще?—спитав Базілевич.

— Ні, ні, ні,—вимахував руками чиновничок.—Що, нетерплячність? Хі-хі-хі, встигнемо, не на пожежу. Ху, прости господи, яка спека!

Дістав клітчасту хусточку і витирав мокрого лоба.

— Я, знаєте, в чоботях. І зиму так, і літо. Воно в чоботях, знаєте, якось те... безпечніше, твердіше, хі-хі-хі. Що, нетерплячиться,—знову забігав наперед і зазирає ув обличчя.

Від його дрібної чочітки, від очей, що трусились і метушились, як злякані мишенята, від цього дурного безглуздового слова „нетерплячиться“, робилось Базілевичу до отрути нудно.

Чи скоро вже?—думав. Ішов, і тихо, про себе, повторював:

— Господи, господи, куди я йду?...—і тоді знову: господи, господи...

Потім схаменувся, що в господа він не вірить, і що господь тут ні до чого, і сердито сплюнув на тротуар.

— От, чортяка, пече як!—сказав уже в голос.—Чи ми дійдемо коли, чи ні?

Чиновничок забіг наперед:

— Та воно, знаєте, можна б і трамваєм, та, знаєте, хі-хі... як кажуть, свистить, мов у димарі,—показав він на кешеню.

— Я заплачу,—сказав Базілевич.

У вагоні трамваю було нестерпуче душно, і набиті, як оселедці, люди розкривали роти, наче кури в спеку, і ловили кожний струмочок рухомого повітря. Базілевич ненароком наступив на ногу якійсь товстій купчисі. Та сикнула, зиркнула, ніби жало всадила, на портфель.

— Краснії дворяни, портфельчиками помахують,—почув Базілевич її голос.—Не роблять нічого, гроші дурно одержують, а мій муж і досі безробітний... Сволочи!..

Знову йшли, і знову чиновничок дрібно витанцьовував каблучками чочітку.

— Дядінька, дай копійчку. Їй-богу голодний, дядінька,—вчепився збоку до нього замурзаний, чорний, як трубочист, безпритульний.

— Холера б вас видушила, голозади!—відповів „дядінька“,—геть з дороги, вуха одірву проклятому!

Хлопчик блиснув білками очей і зник.

— От, маєте, розвели отаке паскудство, таку гидоту—ні пройти, ні проїхати. І, повірите: з будинків тікають прокляті цуценята,—танцював і вимахував руками.—А я думаю так, нічогісінько з них путящого не буде все д'но. А врятуватися від них можна, хі-хі... Викопати, знаєте, колодязь—широкий такий, глибоченний, зібрати всіх їх голозадих і набити ними до верху. Хі-хі... А зверху земелькою притрусити...Га?..

Базілевич уявив і здригнувся. Йому зробилось моторошно. А чиновничок уже розгортає нового проекта і в куточок його губів зібрався, мов у скаженої собаки, дві білі лискучі цяточки слини.

— А то можна, знаєте, так: зібрати їх з усього міста, ніби на свято яке, на столи ласощів усяких, знаєте, навалити. А в ласощі ті, хі-хі, стрихинінчику...

І враз він зупинився й хапливо поліз до кешені. Зупинився здивовано й Базілевич. Чиновничок мурмотів:

— Не думайте, що я не подам старцеві, не думайте. Старець—свята людина, це не цуценя обскублене. Ходіте на той бік, бачте, он сидить біля порогу,—вказав на протилежний тротуар.—Від власних, можна сказати, синів постраждав, вигнали його на вулицю. І я теж від синів. Однакове горе, знаєте...

Перейшли на другий бік вулиці. Чиновничок подав жебракові три копійки й дрібно, уривчасто перехристився.

— Швидше пошукай здачі... дві копійки...

Одержавши здачу, так само хапливо перехристився, забіг наперед і зашепотів:

— У мене теж, знаєте, від синів... Нещастя. Старшого... ах!.. в двадцятому ще році... не помирився щось із „ними“—розстріляли, а меншенький, сукин-син, сам тепер большак. Партейний. Ну, звичайно, прокляв я його, і де він зараз—не знаю. Та й знати не хочу. А ось і той... прийшли вже.

Базілевич побачив на воротах велику червоно-зелену вивіску:

„Лагодіння обув'я та швачка нового.
Чоботарний майстер І. І. Кузнецов“.

— Це сусіда мій, швець. А зараз будуть і мої хорони,—і чиновничок побіг уперед.

Сходили рипучими „чорними“ сідцями. Темно, хоч око виколи. Чиновничок веде перед і чутно, як він на поворотах попереджує:

— Тут обережненько, не вкаляйтесь!

І враз Базілевич зупинився, тамуючи переляк. Просто перед ним зацвіло в темряві двоє округлих блискучо-зелених очей. Щось волохате й м'яке кинулось йому під ноги й зникло.

— Кішка!—нарешті зрозумів він і сплюнув.—Тьху, будь ти неладна!

Чиновничок відкрив на горі двері, і звідти полилось бліде жовте світло.

— Пожалуйте,—запрошував він.

В ту ж хвилину Базілевич почув якісь непевні, тривожні звуки, ніби хтось розмірено вдаряв у тисячу різних склянок, у кожну по черзі. Іноді з загального неладу звуків виривався один якийсь співучий і високий, він швидко перекочувався через усю гаму й нараз, як склянка, розбившись на тисячу скалочок, стихав.

Через хвилину Базілевич був у високій просторій кімнаті. Скрізь, де тільки можна було почепити, висіли клітки з усякими птахами. Походження непевних звуків було виявлено. В кімнаті коливалась весела гама від чірікання, дзьобання, писку, хлопання десятків пташиних крилець.

— Ось, чим не звіринець? Га?—милувався чиновничок.—Подивіться на цього шпака, як він вам здається? Або ось на соловейка. Сіренький, га? А голосок? Голосок треба почути! У нас усі в роду за божими пташками ходили, кохалися в них.

Шпак сидів похмурий і нерухомий у кутку клітки і, здавалося, єдиним бажанням у нього було не бачити цієї кімнати і мучителя—чиновничка з мишенятами-очима. Соловейко одгоманітно, як маятник, стрибав з вищого щаблика клітки на нижчий, з нижчого на вищий. І так без кінця, ні на мить не змінюючи цього маршруту. Базілевичу здалося, що ця маленька сіра пташка, як людина, давно вже збожеволіла.

Тут чиновничок заметушився, стукнув себе по лобі.

— Господи, от голова! Простіть, простіть мене!.. Зовсім забув! Знайомтесь, будьте знайомі. Це.. мм.. громадянин Вульферт, Микола Гаврилович.

У Вульферта був чудовий низький баритон. Цей голос Базілевич відразу ж упізнав і пригадав собі нічне авто в провулкові „Радости і Перемоги“.

Чиновничок був цілком „свій“ (і таки дійсно—чиновничок,—мав посаду в конторі якогось видавництва) і весь час був присутній при розмові своїх двох гостей. Він похлопував Базілевича по плечу і поблажливо казав:

— Все буде чудово, сміливіше тільки... Я, знаєте, теж був колись у дев'яност п'ятому соціал-демократом, хі, хі. Слово чести. А про Леніна нічогосінько тоді не чув. І ніхто не чув. Йй-богу, він тоді й революціонером не був. У сімнадцятому німці його на готовеньке прислали, слово чести.

Його оченята нишпорили й винохували, руки совались по скатертині то по колінах, то залазили до кешень і, раптом вискочивши звідти, знову гасали по столу.

— А все—хто?—зазирає він обом у вічі.—Жида. Все—вони.

* * *

Коли Базілевич вийшов від чиновничка й тихо побрів вечірніми душами й електричними вулицями, він яскраво відчував, як пульсує й б'ється йому в скроні дзвінками молоточками кров. На серці тяжило якесь почуття розгубленості, непоправного лиха й чекання чогось важливого, моторошного й непевного. Хвилинами йому здавалося, що все це він бачить ві сні, ось зараз він протре очі й щезне важка примара.

Невже це справді, невже я пішов на „це“?—з тоскною тривогою питав сам себе. І „це“ грізне й невмоліме стояло перед ним, як фатум. Ішов ніби п'яний і не помічав, як його штовхали перехожі, і здивовано озирались на його велику, трохи зігнуту постать. Грубий вигук і брудна лайка спинили його.

— Гей ти, ракло, куди прешся під коня? Повилазило тобі, чи що?

Він ішов вулицею збоку тротуару і візник ледви не наскочив на нього. Мимоволі, як сновиди, знову звернув на тротуар.

— Чому це так убрані сьогодні вітрини?—майнуло підсвідомо в голові.

Вітрини дійсно було заллято електрикою, скрізь визирали з червоночорних рамок портрети Леніна.

— Ага,—копирсалось десь тоненькою голочкою під черепом,—сьогодні ж свято. Яке?..

Ішов далі, і враз, як пришитий, зупинився. Могутній тисячний хор дзвінких голосів упав на нього й приголомшив своєю несподіваністю, своєю юнацькою жагою життя й боротьби:

„Туди, де сонце сходить,
Рушаймо на борню!..“

Нісся чорний, тривожно-радісний бурхливий потік кудись угору, де загубилось і зіщулилось від електричного сяйва таке далеке й маленьке темно-синє, мережане золотими зернятами нічне небо...

„Сміліш вперед! Одкиньмо страх,
І вище наш юнацький стяг,
Бо молода ми гвардія
Робочих та селян“...

Струнко йшли чорні колони і, здавалося, вкупі з ними крицево співав дзвоном велетенських кроків старий кам'яний брук. Кривавими зловісно-буйними блисками метлялись крила чадних смолоскипів і, здавалося, кипів навколо чорний, велетенський чавун.

Базілевич, як кам'яний монумент, стояв край тротуару, і враз тихо ахнув і повільно ступив назад.

Перше Травня! Завтра Перше Травня!—чітко й яскраво пригадав він.

Стояв мовчки, і мовчки, з якоюсь жадобою, ненаситно дивився на похід. І коли вже нічна демонстрація давно щезла за рогом і вогненим волоссям війнув останній смолоскип, Базілевич тихо рушив далі. Ішов, а в зіницях усе ще стрибали кривавими плямами вогні над колонами, і молотками віддзвонювала у скронях кров.

Сам не знає, як опинився біля якогось високого паркана. Зупинився, озирнувся, і враз упізнав:

— Міський парк,—промовив уголос.

Ураз сплинули згадки, як колись... давно, ах, як це давно було! Тоді була ще Ніна...

З якою болісною радістю він стояв тепер тут, під цим сірим парканом, і пригадував, пригадував!.. Тоді так само був травень, і так само світив місяць, і пахло в саду високою нічною травою, синім небозводом, і шептанням старих берестків.

Пішов ліворуч, зійшов на пригорок. Звідци можна було зазирнути в парк. Невідоме чуття владно притягло його до паркану. Звів руки, схопився за верх, підтягся. Беззвучно й м'яко скочив на той бік. Звідкілясь бризнуло просто в обличчя живою холодною росою.

Пішов алеєю. а потім звернув на бік, у високу росяну траву. Став і прислухався, нашорошив вуха, ніби якийсь невиданий лісовий звір...

„Туди, де сонце сходить,
Рушаймо на борню...“

долетіло звідкілясь далеко-далеко, як забута чарівна казка. А може то вітерець пошамотів верховинами кленів?

Базілевич, уткнувши в мокру траву гаряче обличчя, невпинно, беззвучно... ні, не плакав. Це — не плач, це давуче, моторошне схлипування. Так часом скавучить щеня...

Блукав місяць-сновиди по парку, а назустріч із високої срібної трави в солодкій знеможі тяглися до нього сонні розквіті тульпани...

IX.

Перед заходом весело їржали коні і з річки котилась неугавна гама молодих дзвінких голосів, хлюпання й задьористий лункий регіт.

Вже два місяці, як Н-ський сапюрний кавалерійський ескадрон виїхав до табору. За тиждень на узліссі густого соснового бору виросло біле полотняне містечко. Струнко вряд стали присадкуваті намети, а підстрижені, рівні „лінійки“ вабили око своєю симетрією й чистотою. Приємно лускав гравій під червоноармійською ногою, а вечорами, з чепурних округлих клумб перед наметами, несло запаморочливими п'яними пахощами матіоли і тягло з бору животворним міцним духом сосни й ялини.

Коля Шпак цілком поринув у табірне життя. Чорний, засмалений, він міг цілими днями, засукавши рукава, будувати понтонного моста й надувати поплавки Полянського, рити окопи й рубати в протигазі лозу, купати в Бузі коней, і легко мчати верхи до табору на неосідланому „Європейці“.

Надходив вечір запашною червеневою тишою, з пахощами соснового бору, зі співучою гармонією. Притишено, зачаровано дзвinyть тоді голоси і золотими крапками розгортаються в темряві й раптом гаснуть червоноармійські цигарки. Тоді до стомленого Колі Шпака приходить тихий смуток, легкий прозорий жаль за чимсь далеким, минулим, безповоротним. В такі хвилини він іде на узлісся і, горілиць лягає в високу, з гострим духом долину й чебрецю шамотливу траву. Положить руки під голову, втопить зір у бездонний зоряний океан і замре. І тоді, як щось далеке і неясне, приходить ніжний, любий образ Наталі.

Іноді вночі прокинувшись, Коля виходить із намету. Стоїть і слухає тишу. Тоді в нього буває таке почуття, ніби весь табір у полоні в невідомих волохатих велетнів. Ці велетні — темні громади сосен і ялин, щільним півколом обступили табір із заходу і дихають живучим, металевим пахом смоли й нагрітої за день хвої. У сусідньому селі сонно перегукуються кугути і ляпають крилами, і враз знову все стихає, і тільки невідомі волохаті велетні так само непорушно стоять на варті.

Сьогодні цілісінький день будували зразкові понтонні мости через Буг. І червоноармійці, і комсклад стомились до того, що падали з ніг. Як тільки „архангел“ програв зорю, всі вже були в наметах.

Опівночі Коля прокинувся від холодних крапель, що стукали його просто в обличчя. На дворі тюжив дощ і тарабанив по наметах. У деяких місцях полотно пропускало воду і краплі попадали просто в намет.

Коля відсунувся в куток, перевернувся на другий бік і враз знову, підвівшись на лікті, сторожко прислухався: тонко й поспішаючи, сурмач грав тривогу. І в ту ж хвилину швидко захлюпали по калюжах чийсь ноги і на порозі намету хтось голосно крикнув:

— Вставай! Сідлай коней!

Нашвидку підтягуючи на „Европейці“ підпругу, з гвинтовкою за плечима, Коля став у шеругу.

— Сіда-ай!..

Дзенькнули в темряві остроги.

— Кроком руш!..

Зачавкала під кінськими копитами багнюка.

— Ри-истю-ю руш!

Швидко переїхали вузькими вулицями села. Через хвилину нова команда:

— По-овід! Галоп!

Коля дав повід і легко стиснув боки „Европейцеві“. В ту ж хвилину кінь сіпонував і, ніби відірвався від землі. Зробилось дивно легко. Не треба було вже улегшуватись на сідлі, здавалось, що „Европеець“ легко й плавно несеться по вітру...

Проскакали так з верству. Пішли знову ристю і, нарешті, перейшли на крок. Куди їхали,— ніхто з червоноармійців не знав. Точились різні здогадки.

Покликали ройових кудись уперед до командира. Через п'ять хвилин вони повернулись і Коля довідався, що їхній ескадрон їхав на банду.

Вже два дні, як у таборі ходили чутки про те, що десь, верстов за тридцять, „гуляла“ якась банда. Червоноармійці це чули від селян, а селяни ще від якихось селян. Тепер ці чутки справдилися. Дійсно, в окрузі з'явилася напівкримінальна, напівконтр-революційна, польського походження банда.

Ніякого вражіння на Колю повідомлення про банду не справило. Було так, ніби це щось звичайне, чого обминати не можна. Більше забирав уваги і дошкуляв дощ, що лився за комір і давно вже зробив з шинелі важке, холодне ярмо.

Наздогнали й лишили позаду сотню піхоти. Довго стояли на вулиці біля тинів якогось села.

Незабаром розвиднилось, дощ перестав, і піднялось сонечко.

На забрьоханій білій кобилі „Блискавка“ підїхав комчоти.

— Що, викупались добре, хлопці?

Він ласкавим примруженим поглядом гладив обличчя, шинелі кіннотчиків, і кожне обличчя було йому таке знайоме й близьке. Він добре знав „людей“ своєї чоти і зараз водив поглядом, намагаючись ухопити вираз кожного обличчя.

— Що, скучно стояти на місці? — знову кинув, блиснувши двома бісиками з напівпримружених вій. — Нічого, зараз поїдемо.

І він знову непомітно й уважно обдивився всі лиця. О, як він їх чудово знає.

Ось просто перед ним на рудому золотавому коні — товариш Заєць. Маленький, сміхотливий Заєць увесь у ластовинні, моторний танцюриста й „трепло“. Він і зараз блискає білими зубами й намагається ляпнути якусь дурницю. Цьому не важно: дощ — дощ утома — хай буде утома. Аби був хто поруч нього, до кого можна було б поскалити зуби.

На братній могилі
(1928 р.)

Поруч — товариш Ковтун. О, це справді Ковтун: не клади пальця в рот, бо відкусить і ковтне. Товариші не люблять його за симуляцію тисячі хвороб, що ніби то весь час його переслідують, за неуважне ставлення до свого коня, за вміння половити рибку в каламутній водичці.

Ковтун зараз похмурий і сердитий. Він одвертається від командира й робить вигляд, що не чув його слів. Здається, він обвинувачує його у всіх неприємностях сьогоднішньої ночі: і в тому, що не дали виспатись, і в тому, що до нитки промочив дощ, і взагалі у всій цій поїздки, що нічого гарного від неї не можна сподіватись.

Далі, з боку — товариш Соломенко. Хороший хлопець, здоровий, вайлакуватий, як ведмідь, проте тихий, соромливий, дбайливий коло коней. Цей по першому наказу піде без жодного ремствування в вогонь і в воду. Посилають, значить, так треба. На те — червоноармієць. Батька деникінці ледви до смерті не заповороли. З тих пір носить у серці люту зненависть до погонів. Зараз скрутив цигарку і з насолодою затягається.

— Товаришу комчоти, — вихопився раптом із рядів улесливий голосок.

Комчоти повернув трохи вбік свою „Блискавку“.

— Ну? — протяг, запитуючи і, ніби з незадоволенням.

— Товаришу комчоти, скоро поїдемо? — продовжував той же улесливий голосок. — Руки вже чешуться, щоб клинка вихопити...

Комчоти якось внутрішньо, про себе, посміхнувся.

— Скоро, скоро... — знову протяг і вже сухо додав: — хіба вам, товаришу Юровчику, так хочеться їхати?

Комчоти Юровчика не любив. Це був один із тих червоноармійців, що всіма правдами й неправдами намагався не бути в „строю“. Юровчик завжди знаходив тисячу приводів, аби тільки не з'явитись на навчання в манежі. То, мовляв, через два дні свято Жовтневої Революції, а в ленкуткові нема ще гасел, треба, значить, допомогти бібліотекареві малювати, то, мовляв, скупчилась ціла копиця непереписаних протоколів комсомольських зборів (він комсомолец), треба, значить, їх переписати, то... і так хоч один, хоч два дні, а таки викрутить собі і на роботу в ленкуткові, і на переписування протоколів...

Під'їхав джура:

— Товаришу комчоти, вас просить командир ескадрону.

Через півгодини весь ескадрон їхав узліссям величезного соснового бору. Через кожні чотириста-п'ятсот кроків лишали одного кіннотчика.

— Товаришу Шпаче, — почув Коля голос комчоти. — Тут ваше місце. Будьте уважні! З коня не злазити.

Коля звернув на бік і зупинив „Европейця“. „Ваше місце“, промайнули в мізку останні слова командира.

У південь, після нічної зливи сонце пекло розпеченим велетенським казаном, жагуче пило калюжі й сушило на грудки багнюку. Коля стояв на узліссі обличчям до бору. Могутні стовбури сосен підбігали просто до нього, дихали смолою й глибокою давучою тишою. За спиною в Колі широко, аж за обрій, простяглося поле. Легкий витерець гонив оксамитні білясто-сизі хвилі по молодому житі. А десь, ген-ген, аж на самому обрію знову мріла туманисто-синя смужка далеких лісів.

„Европеець“ не хотів стояти на місці. Він раз-у-раз сіпав головою, кусав мундштук, дровичся то туди, то сюди. Коля заспокоював, ласкаво ляпав по його едвобній, вигнутій шиї.

Минула година, друга. Стояти так на одному місці було дуже нудно, до того ж сонце випило вже крізь тонку гімнашторку останній піт із тіла. Від довгого сидіння на сідлі болів попереk. Коля трохи від'їхав од узлісся й ген-ген праворуч побачив червоноармійську постать на коні, що так само нерухомо маячила біля лісу.

Було відомо, що через увесь бір пішла піхота, можливо, що бандити (які були тут ранком) далеко не втікли, і кожну хвилину в бору можна було сподіватися пострілів.

Минуло ще довгих двадцять хвилин. Проскакав „зв'язок“ і зник десь за деревами. „Европеець“ зовсім занепокоївся, рив копитом землю, танцював і хропів. Тоді Коля вирішив злізти. Під'їхав у холодок під захисток перших дерев і стомленими ногами скочив на м'яку траву. Тільки хвилинку б, дві походити, розім'яти заляклі ноги.

„Европеець“ зараз же нагнувся і на його зубах смачно захрумала соковита травиця. Пасти коней „на повіді“ заборонялося, але Коля зараз на це не звертав уваги. Він з насолодою зробив кілька рухів тулубом, потягся всім тілом, і... завмер. У лісі хруснула вітка.

Бандити!—блискавкою полоснула думка, і гострий холодок раптом розлився по всьому тілі. В ту ж хвилину великий сірий заєць вискочив на узлісся. Стрибнув раз, другий і, нашорошивши довгі вуха, сів. Коля перевів дух.

— Ху, налякав косоокий!—промовив у голос.

Заєць ураз метнувся, знову послухав і, як стріла, подався край жита.

— Бач, покотив!—посміхнувся йому вслід Коля довгою усмішкою.

На пригорку, в гарячій траві, що пахла сонцем і кониками, причаїлась ціла купа великих рожевих полуниць. Стривожена гадюка, що їй Коліни кроки перебили вигріватись під сонячним промінням, зграбнивши звиваючи своє тіло, чорною стьожою швидко поплазувала з пригорка і зникла в кущах.

Коля повагом нахилився і зривав ягоди, і від того гвинтівка зсувалася йому зі спини на самісіньку голову. Солодко-кислуваті полуниці м'яко танули в роті і приємно пощипували за кінчик язика.

Враз Коля вражено випростався і підбіг до коня. Як він відразу тоді ж не подумав про те, чому вискочив із лісу заєць? Чи не сполохали його, часом, обережні людські кроки? Може зараз, поки він рив отут полуниці, на узлісся вискочить кілька озброєних і він не встигне навіть зняти з-за спини гвинтівку?

Коля нагнувся біля „Европейця“ і уважно став дивитись між стовбури. В ту ж хвилину біля нього чудно затримтів якийсь дужий несподіваний звук. Коля напівсвідомо схопився лівою рукою за шия коня... Але й шия коневі тримтіла великими дрижаками. І ту ж мить уже все зрозумів. Це голосно й закликаючи заіржав його „Европеець“.

— Хай тобі чорт!—вилаявся Коля, сплюнув і поліз на сідло.

Що зі мною?—подумав.—Невже я такий страхополох, такий боягуз? Поклав руку на ефес шаблі і витяг її до половини з пихов. Подумав трохи і вихопив усю. І враз відчув недалеко від кінця її ту живу смертельну точку, те місце, де скупчується вся сила, весь порив і удар бойця. Ураз зробився упевнений і спокійний. Твердо натяг повід і примусив „Европейця“ стати смирно й струнко, як натягнена тівка луку.

* * *

Бандитів не впіймали. Вони встигли зникнути.

Пізно ввечері стомлений ескадрон приїхав до села Н. Ще здавна червоноармійці побачили якусь заграву, ніби відблиск великої пожежі, а коли кроком, похитуючись на сідлах від втоми, в'їхали в вузькі вулички, були здивовані електричними лихтарями, що лили бліде химерне світло на вбогі хатки під солом'яними стріхами. Це було одно з тих небагатьох районних сел, що скористало з води Буга і примусило його дати дешеву корисну енергію. Дійсно, дивно було бачити електрику в селі!..

Ескадрон розташувався в селян, по одному, по двоє червоноармійців на хату. Стомлені бойці спали як убиті, а вранці на другий день стало відомо, що до табору повернуться невідомо коли, бо прийшов зі штадиву наказ ескадрону не виступати з Н, і чекати дальших розпоряджень. Можна було здогадуватись, що банду ще не зліквідовано, і на ескадрон покладались певні завдання.

Увечері Коля з товаришами пішов до школи. Сельбуду в селі не було, і школа поки що виконувала всі функції політосвітроботи.

Тихенько, навшпиньках увійшли червоноармійці до просторого приміщення класи. Н-ський драмгурток репетирував якусь п'єсу. Широкоплечий, дужий парубок стояв посеред кімнати і, б'ючи себе що-хвилини в груди, вигукував якогось героїчного монолога. Після кожного слова він люто зиркав на миршавого худорлявого підлітка, що правив за суфльора.

— Ну, давай, давай швидше, не затримуй,—кричав парубок.

— Та даю, а ти слухай краще,—огризався суфльор.

Збоку на партах цілком байдухе собі сиділи парубки й дівчата, ретельно лускаючи насіння. І тут Колю смикнув хтось з-заду за гімнастюрку. Озирнувся—Іона.

— Слухай, братуха,—зашепотів він.—Глянь он на ту, що з того краю сидить простоволоса. Не впізнаєш?

Коля глянув...

Зустріч! Яка зустріч! Ах, зустрічі, дорогі несподівані зустрічі! Вони як блискавки в нашому житті, вони як мандрівні зірки, як вогники щастя в тумані, у млі над гнилою, отруйною трясовиною!

Чому так забилося серце? Що це зі мною?—думає Коля, а сам дивиться, відірватися не може від цього світлокаштанового, золотавого волосся, від цього суворого мармурового підборіддя. Яка несподіванка! Може—не вона? Ні, вона, вона—та ж сама, з пухнатими віями, Соня!

О, вона зраділа й здивувалась не менше за нього. Так, вона живе в цьому селі і зараз відпочиває—каникули. З першого серпня знову до міста на педтехникум. Репетиція? Так, хочуть поставити „Саву Чалого“. Поспішають до жнив, бо тоді ніхто не буде ні грати, ні дивитись—кожному ніколи. Режисер? Його зовсім нема. Всі—режисери, щоб нікого не брали завидки. Звичайно—дурниця, річ неприпустима, але... так робиться.

О, яка вона чудна, ця Соня! Як вона змінилась після... після тої розлуки за місточком! Вона вилюдніла, форми тіла якось більше округлились, і гострі її дівочі груди просто нахабно стирчать у два боки, рельєфно вирізблюючись під тонкою тканиною сірої блузки.

Удвох поверталися зі школи і, як люди, що колись були дуже близько один до одного, а тепер знову зустрілись, як це завжди буває в таких випадках, перескакували в розмові між собою з одного на друге, поверхово торкалися найрізноманітніших питань, обережно минаючи те, що могло б нагадати колишні їхні відношення.

Біля хвіртки чистенького будиночка під черепицею вона зупинилась.

— Ну, я дома. Ти, звичайно, зайдеш?

У неї була окрема чистенька, світла кімнатка. Коля сів до столика. Соня дістала з шухлядки невеличкого альбома для листівок і подала йому.

— На, подивися, щоб не було скучно. Я зараз передягнуся.

Вона вийшла, а Коля поверхово, неуважно став переглядати листівки з краєвидами. Перегорнув останній аркуш і спинився. Його увагу привагала якась листівка, що була окремо загорнута в синій лопотливий папір. Обережно взяв і розгорнув. На листівці—худорляве, похмуро з тонкими рисами обличчя.

„Гетьман Іван Мазепа. (1644—1754)“—прочитав підпис. А збоку хтось чітко прямими літерами написав зеленим атраментом: „Сонічко! Так, я вів думав про Україну, так я думаю про тебе, зоре моя“!

Загорнув листівку в папір, поклав на місце і закрит альбома.

Її кохають,—подумав.—А вона?

Ввійшла Соня. На ній уже нова червона блузка, а волосся, здалося Колі, трохи завите в кілечки. Вона на мить зупинилась на порозі і, як колись, погладила його з-під пухнатих вій темним оксамитом очей.

— Набридло чекати? Ні? То чому в тебе зараз такий кислий вид?

Коля не встиг відповісти, бо в двері хтось твердо, настирливо постукав.

— Ввійдіть,—крикнула Соня.

Колі здалося, що вид її раптом потемнів і вона з досадою перемикнула плечима.

Той, що ввійшов, був низенький, чисто виголений і сутулий, в окулярах, мав на вигляд років за тридцять. Ходив він якось чудно, мішкувато, ніби боком, як півень до курки. Але був швидкий, метушливий, з хитрими карими очима.

Перше вражіння від нього було таке, що полайся з ним, стань у ворожі до нього відносини, і ця людина піде на мерзотніші вчинки, аби якомога дошкульніше шпигонуть свого ворога, доклати його.

— Пробачте, я може буду заважати вам?—спинився він посеред кімнати, і вся його мішкувата, сутула постать відбивала повну готовність негайно ж виступити за поріг, треба тільки кивнути до нього про це головою.

— Знайомтесь,—процідила Соня,—це мій гарний знайомий, товариш Шпак, а це—вчитель із міста, поет Кряк.

Коля і Кряк якось хапливо ткнули один одному руки і мовчки сіли в різних кутках кімнати. Прикра мовчанка тривала тільки якийсь момент. Соня вдалася з запитанням до Кряка.

— Ну, Володимире Дмитровичу, як ваша поема?

Він з досадою махнув рукою.

— Ат, у який це ви мене раз уже питаєте про це? Закінчу, тоді принесу й прочитаю сам.

— А можна спитати,—поцікавився Коля,—в яких ви журналах друкуєтесь?

— Зараз ні в яких. Раніш колись один час друкувався в „Рідному Краї“. Тепер таких віршів не друкують.

Він зробив натиснення на „тепер“.

— У товариша Кряка особливі, оригінальні речі, що завжди висловлюють його досить оригінальні особисті думки,—швидко втрутилась якоюсь іроничною усмішкою Соня.

Раптом Коля відчув, що йому щось мулить. Він підняв очі на Кряка і мимоволі одвернувся. Із Крякових очей простяглись тонкі, колючі дротинки, що, здавалось, упивались у самісіньке тіло і пронизували Колю своїми отруйними гострячками. Здавалось, що Кряк пильно, старанно вивчав свого нового знайомого.

— Ви, значить, червоноармієць?—нарешті запитав він.—Не набридло ще в армії?

Коля відповів, що звик до свого армійського життя і що воно йому ще не набридло.

— А можна знати,—запитав Кряк,—як у вас зараз в армії: є українські частини? Тільки справжні українські, що й команда там українською мовою?

Коля глянув на Соню і швидше відчув, ніж зрозумів, що ця розмова її чомусь дратує.

— Що з нею?—подумав він.—Невже їй досадно, що цей йолоп сидить тут і заважає обом поговорити... про віщо?

Кряк несподівано підвів до стелі очі і з патосом продекламував:

„Українське військо, мов з могили встало,
Вдарило у бубни, в сурмоньки заграло!..“

— Що, на коника свого сіли, Володимире Дмитровичу?—іронично глянула на нього Соня.

— Олесь. Ось хто справжній великий національний поет,—виголосив Кряк.—Назвіть мені хоч одного такого з радянських, що дорівнював би йому своїм таланом.

— А хіба нема в нас гарних пролетарських поетів?—запитав Коля.

Кряк скептично, зневажливо скривився:

— Пролетарських поетів? Може скажете ще—пролетарської літератури? Хіба є зараз українська література, література Панаса Мирного, Нечуя-Левицького, Марка Вовчка?

— А чому?—спробував Коля висловитись.—От я читав декого...

— Читали?—перебив Кряк. Та хіба ж то література, голубе? То не література, а літорганізації, бо літератури радянської, чи то пак пролетарської української, не було й нема. Не лідерів нам літературних треба,—замахав він руками,—хай подавляться і ті, що перед ведуть, і ті, що зад, і ті, що пишуть про це—нам літератури треба, голубчику, справжньої літератури, письменників треба путніх.

— А от я читав,—знову почав Коля,—що наші пролетарські письменники...

— Пролетарські?—знову перехопив Кряк.—То ж бо то й є, що в нас тепер таке повелося, що коли нема чого сказати про твір, кажуть про пролетарське походження його автора. От у чім лихо. Бездарність і халтуристику всяку ваші холюї-критики ховають під личину пролетарського світогляду. Читайте, мовляй! „Он хоть немного и дерьот, зато уж в рот хмельного не берёт“. Так виходить, чи ні?

Хвилину посиділи мовчки. Кряк обводив присутніх очима, ніби хотів занотувати, яке вражіння на них справили його слова. І враз знову розчервонівся і знову замахав рукою.

— Он Соня Євдокимівна вважає мене за шовініста, із „ширих“, мовляв. А який я шовініст? Просто—українець і навіть сам пролетарського походження.

— Та невже?—посміхнулась Соня.—А батько—автокефальний піп?

— Піп, що там—піп! Ви слухайте:—мати моя у молодості наймичкою була в пана, дід мій по батькові сторожом служив при церкві, а дід по матері...

— Ха-ха-ха,—не витримала Соня.—„Пошла писать губерния!“ Аж до сьомого коліна ввесь рід—пролетаріят від станка, правда?

— Чого він прийшов?—думав тимчасом Коля. І враз, ніби щось стукнуло його в лоба. Він пригадав напис на листівці з Мазепою, що її він знайшов у альбомі. І зразу стало ясно, що писав це Кряк, не хто інший.

Кряк увесь вечір був дуже чимсь незадоволений. Він, певно, ховав це своє незадоволення, маскував його недоладним вимахуванням руки, зайвою метушливістю й патетикою своїх промов, але Коля підмітив, що цей „пролетарій від станка“ почуває себе чомусь не в своїй тарілці. Незабаром він розпрощався й пішов.

Соня поволі спокійно підійшла до вікна і розчинила його. В кімнату полилась тепла ніч і пахощі матіоли.

— Знаєш що?—звернулась вона до Колі.—Ходімо в садок. На дворі чудова ніч.

Він охоче згодився. Перейшли подвір'ям, стукнула хвіртка.

Сад був мовчазний і темний, повний неясних неловимих шелехів і високої некошеної трави. Десь високо-високо над ним гойдались дрібні, як зернята, туманні зірки і сіяли молочну, мутну павутину.

— Сядемо тут,—запропонувала Соня і м'яко опустилась на траву під присадкуватим, кріслатим деревом. Коля сів поруч. Ним опанував якийсь спокійний, безмежно-спокійний, утомний настрій. Не хотілось ні говорити, ні думати. Він одкинувся трохи назад і ліг боком, підмостивши під голову лікоть.

— Соню, ти відчуваєш, яка ніч?..—промовив і раптом змовк. Свій голос видався йому якимсь чужим, незнайомим,—такий він був і тривожний, і ніжний, і таємне прохання задзвиніло в нім соромливою стриманою радістю, передчуттям якогось солодкого-солодкого болю, невимовного щастя.

Соня ніби не чула його. Вона, здавалось, уперто думала про щось своє. Зірвала стеблинку, перекусила її і тоді тихо, вдумливо сказала.

— Знаєш, я часто думаю про... про наше останнє прощання з тобою... пам'ятаєш?

Коля раптом відчув, що густо почервонів. Але згадав, що в темряві однаково цього не можна помітити і трохи заспокоївся. Він добре пригадав ту хвилину, про яку зараз казала Соня. А вона тихо продовжувала:

— І от я часто думаю, який ти серйозний, витриманий хлопець. Ти не можеш уявити, як це мене тоді здивувало, ну, і... образило, звичайно.

Коля мовчав. У нього зараз виникла внутрішня душевна боротьба: з одного боку було приємно, що ця дівчина такої думки про його характер, а з другого—він згадав, як побіг тоді доганяти її, як добіг до місточки, яка досада й туга душила його. Значить, він тоді не витримав до кінця і перемога все таки лишилась за нею. І раптом виникло ще й третє почуття, почуття ображеного самолюбства. Чи не насміхається, бува, над ним у душі ця дівчина, чи не вважає його за ганчірку, за кастрованого зайця?

Він підвівся на лікті й уважно, сторожко подивився на її постать. Ось вона, така близька, така округла, неясна. Ось вона—вдвох з ним на траві, а навколо нічний сад, зорі і шелехи. Зробилось боляче від хвилювання, від натиску хороших, безумно-ніжних слів. Ні, ця дівчина не може насміхатися, ця дівчина...

Він хутко наблизився до неї і ніжно, з тримтязою ласкою обняв її за плечі.

— Соню, Сонічко, не треба згадувати того... не треба, Сонічко.

Якось його рука діткнулася її теплої шиї, і тоді мимоволі, вже без упину слизнула далі, вниз, погладила шовкову спину, плече...

— Соню, Сонічко,—повторював він, сховавши обличчя в неї на шиї.

Вона зрозуміла, і з тихим стогоном жадібно притиснула його до себе.

... Перед світанком, коли по всьому селу кричали кугути і з недалекого Бугу потягло прохолодою, Коля попрощався з Сонею.

Через годину сурма заграла на „підйом“ і уборку коней. Стомленим, але щасливим і радісним Коля порався коло „Европейця“. З-за далеких дерев сходило велетенське полум'яне сонце. Весело й дзвінко їржали йому назустріч коло прив'язи коні й брязкали залізними чобурами.

Того ж дня Коля одержав від Наталі листа, в якому вона, між іншим, писала:

... „Любий мій, тепер напишу тобі про те, що трапилося вже давненько, але я тобі не хотіла тоді писати про це, щоб ти не тривожився. Та тепер це мене чомусь мучить, що ти не знаєш. Так от—уявляєш собі, що відомий наш товариш Базілевич зайшов раз до мене і, уявляєш, кинувся мене обнімати й цілувати. Я розмахнулась і добре таки дала йому за це ляпаса. З того часу про нього—ні слуху, ні духу. Кинув навіть ходити чомусь до осередку“.

... Ввечері, перед самим від'їздом, Коля забіг до Соні попрощатись. Назустріч йому вийшла широкозада тітка, певно, Соніна мати.

— Соні нема—сказала вона,—поїхала зі своїм нареченим до міста.

— З нареченим? З яким нареченим?—запитав Коля, почувавши раптом, що його коліна дрібно затанцювали.

— А з Володимиром Дмитровичем, з Кряком.

Коля відчув себе таким маленьким і приниженим. Але раптом щось спалахує йому в зіницях. Він робить крок уперед і твердо, спокійно питає:

— А можна мені лишити їй записочку?

І ось він знову в затишній Соніній кімнатці. Нічого не змінилося за добу. Столик із шухлядкою, невеличка люстра на стіні. Он на тому стільці сидів Кряк...

Коля швидко водить олівцем по паперу і звідти стрибають на нього горбаті сполохані літери. Підняв очі: на порозі стоїть та ж сама товстозада тітка.

Такою, мабуть, буде років через п'ятнадцять і Соня,—мигтить у нього думка. Швидко написав:

„Соню, наш ескадрон зараз виїздить, заходив попрощатись і не застав тебе вдома. Довідався, що ти поїхала до міста зі своїм нареченим. Щастя, тобі, доле. До речі—випадково прочитав на листівці з Мазепою відомий тобі напис про Україну. Взагалі я чудово розумію твого нареченого і ніяк не можу зрозуміти тебе. Так, не можу. Цьому правда. Прощай. Ще раз—щастя тобі, доле. Прощай.“

Коля“.

Підкреслив скрізь слово „наречений“, згорнув записку і віддав тітці.

На дворі вже йшла метушня. Червоноармійці хапливо виводили коней, нашвидку сідали їх і скакали до зборного пункту. Услід їм крутилась стовпом курява, гавкали собаки, і бігла цікава білоголова дівтора.

Приміщення штабу ескадрону було невеличке, всього одна кімната, наскрізь прокопчена тютюновим димом.

Командир ескадрону тарабанив пальцями по столі і, здавалося, щось уперто, настирливо обмірковував. Комчоти також мовчки оперся на стілець і неуважно пускав кілечками дим з цигарки під стелю. Нарешті комескадрону зробив різкий рух і глянув на Колю.

— Ви—товариш Шпак?

— Так, товаришу командире,—промовив Коля і витягнувся „струнко“.

— Так от, товаришу Шпаче,—командир глянув на комчоти,—до нас в ескадрон прийшов зі штадиву наказ виділити когось із червоноармійців до Н-ської конвойної команди.

Коля почув назву свого рідного міста і йому тихо йокнуло серце.

— Ви, товаришу Шпаче,—продовжував командир,—приїхали сюди, здається, з N?

— Так, товаришу командире.

— Так от, ми вирішили перевести до Н-ської конвойної команди саме вас. Тим паче, що через якихось кілька місяців ви однаково де мобілізуєтесь і однаково їдете до Н. Ви не заперечуєте,—посміхнувся командир.

— Я дуже вам дякую, товаришу командире,—промовив Коля.

Комчоти кинув окурок і сказав:

— Значить, товаришу Шпаче, можете йти й зараз же готуватись до подорожі. Завтра ранком мусите вже виїхати. Документи вам заготовляють.

Коля не пам'ятає, як він вийшов зі штабу. Серце його тримтіло від великої, бурхливої радості.

— До Н, до Н! Наталя, Наталино моя!—шепотів він у якомусь захваті.—Наталочко, люба, кохана.

Нараз він глибоко втягнув у себе повітря і вся радість хвилиною збігла кудись далеко, далеко. Він пригадав останній лист Наталі, де вона писала йому про Базілевича. Зробилось ураз тоскно й порожньо. Ніби камінь якийсь навалився на груди і давив, давив...

X.

Круто змінилось все життя Базілевича. Він цілком увійшов у коло нових людей, нових відношень. Іноді він почував себе закутим у якийсь живий ланцюг, через який він уже ніколи не зможе переступити. І кільцями цього ланцюга були чиновничок, полковничиха Ганна Карлівна, громадянин Вульферт (він же Нон), мопсик Мухомор, чернець Федоська і Зізі.

Зізі! Вона єдина була для Базілевича пахучою трояндою в цьому колі нецікавих йому й нудних людей. Непомітно для самого себе, Базілевич уживав її вирази, її укохані слівця зробились його словами, він навчився відгадувати кожний її рух, кожний вираз її обличчя.

Іноді в кімнату, де він сидів укупі із Зізі, входив Федоська. Входив раптово, ніколи не питаючи дозволу й не стукаючи. Завжди опухлий і завжди п'яний, він сідав на ліжко й починав виливати свої жалі на долю. Іноді він при Базілевичу демонстративно ліз обіймати Зізі й тоді вигукував до нього:

— Ти знаєш, хто ти? Ти—молокосос! Ти знаєш, що я її люблю, чи ні?

Потім він плакав і згадував свою молодість, молодичок, дівчат. І, дихаючи горільчаним перегаром і сопучи Базілевичу в вухо, пропонував йому мінятись з ним на Ганну Карлівну.

Ганна Карлівна так само вражала своєю важкою нерухомістю, тупим утіленням ситих лінощів. Що-тижня вона робила чергові „сцени“ ченцеві і це викликало огиду й бажання бігти кудись без вісти з цього будинку.

Базілевич ретельно виконував усі завдання, що їх доручав йому громадянин Нон. Так хотіла Зізі, цього вимагала Зізі—і значить, для Базілевича це був закон. Він ходив на побачення до якихось темних людей, що передавали йому різні документи, передавав сам комусь якісь непевні гроші...

З дня на день, з тижня на тиждень, Базілевич при звичався до своєї нової ролі. З комсомолу він уже давно механічно вибув і згадка про осередок була для нього тепер чимсь далеким-далеким і давно минулим, як забутий дитячий сон.

.....

Завдання було легке. Не треба було складати ні планів, ні звітів про кількість червоноармійських частин. Треба було лише побувати в військовому містечку, зустрінутися з червоноармійцями, розбалакатись і вивідати їхній загальний настрій, думки їхні що до майбутньої війни і взагалі витягти з них усе, що може знадобитись громадянину Нон.

Базілевич пішов не просто, він обійшов навколо все містечко і знайшов місце, звідкіля він може з'явитись без зайвих свідків і також без свідків зникнути. Це—пустир із крутим ярмом, що був повний кінських кістяків і старого іржавого заліза з уламків похідних кухонь і тачанок.

Власне кажучи, Базілевич міг піти просто через головні ворота. Вартовому він міг сказати якесь вигадане прізвище командира чи червоноармійця, до якого ніби то в нього є справа. Міг, нарешті, показати своє посвідчення про посаду в установі, або—це ще краще—вийняти комсомольського квитка, якого ще й досі в нього чомусь не відібрано. Цього було б досить, щоб його вартовий пропустив. Але якесь чуття ляку чи непевності примусило Базілевича піти в обхід, перелізти через яр, пройти пустир і вийти в тил казармам.

Тут він трохи оговтався.—Так краще,—подумав.—Навіщо зайвий раз ризикувати і розмовляти з вартовим?

На великому спортивному майдані йшла гра в футбол. Далеко майорили рухливі зелені й червоні спортсменки. Навколо майдану, спираючись на низенький парканчик, стіною стояли червоноармійці. Часом густий регіт зривався над їхнім натовпом і лунко бив у червоні цегляні мури казарми. З натовпу неслись вигуки і дотепні жарти про того або іншого футболіста.

Базілевич зіщулювався і тихенько став поруч якогось червоноармійця. Нічого. Ніхто не звертає на нього найменшої уваги. Тоді він тихо повернув голову вбік і зазирнув в обличчя свого сусіди. Це був парубік років двадцяти трьох, з кирпатим носом, але з красивими карими очима, повними ніжного смутку. Від нього ще пахло селом, вербами й запашиим житом. Він уважно й мовчки слідкував за грою, але видно було, що вона його не захоплювала. Часом він легенько усміхався, але усмішка ця була більше іронічна й ніби казала: „і охота ж ото їм ганяти за тією опукою, мов і справді за батьківське!“

З другого боку трохи оддалік від Базілевича стояв низенький червоноармієць із перекошеним чудним обличчям дегенерата. Він що-хвилини плескав, як дитина, в долоні й лунко реготав.

Ось хто скаже, от у кого можна про все довідатись,—майнуло в Базілевича. Він обережно, боком подався над парканчиком ліворуч, ближче до червоноармійця. Став поруч нього й витяг цигарку.

— Товаришу, дайте огонька.

— Ха-ха-ха!.. Так його, так!.. В пузо його, ах, ти... Ха-ха-ха!

— Товаришу, дайте огонька.

— Ха-ха-ха! Огонька? В пузо його, Ванька, в пузо його, стерву!

Вам огонька?

Червоноармієць з обличчям дегенерата дістав сірника.

— Звольте сірничка. А в вас може закурить можна?

Запалили.

— Ха-ха-ха!.. От чосу дав!.. Ей, ти, шляпа, шляпа!.. Ха-ха-ха!..

знову почалося старе.

— Що, добре грають?—обережно почав Базілевич.

— Ха-ха-ха, бий його, бий!.. Ха-ха-ха, от хайло!..

— Хто ж кого? Зелені червоних, чи може...

— Ха-ха-ха! Ей, ти куций, куций, упадеш!... Ха-ха-ха!..

— А давно вже грають?

Червоноармієць раптом перестав сміятись і уважно, серйозно подивився на Базілевича. Перекошене обличчя стало враз на диво спокійне й застигло.

— Добре грають, червоні перемагають, давно грають,—випалив він скоромовкою.

Базілевич зрозумів, що це відпівд на його три запитання. Червоноармієць застигло дивився на нього, певно чекав, чи не буде ще якого запитання, щоб разом уже відповісти на все і здихатися цього настирливого „вольного“. Але Базілевич витримав його погляд і ризикнув ще:

— Що, мабуть весело вам, червоноармійцям?

— Мабуть весело. А вам?

— А нам?.. Нам... теж весело...—враз розгубився Базілевич.

— Ну, і веселіться!—різко повернув до нього потилицю червоноармієць.

Через мить Базілевич знову почув його веселе, zalивчасте „ха-ха-ха“.

— Хами прокляті, мужаї, сукини сини!—тихенько вилаявся Базілевич.

Постояв, постояв ще хвилинку, потім повернувся і, зіщулившись, пішов через пустир назад до міста.

Щось вигадую,—думав він дорогою.—Скажу, що настрій такий, щоб швидче додому і що воювати ні з ким не хочуть.

Раптом він застиг. У людському потоці майнуло таке знайоме і колись любе обличчя. Наталя! Безперечно, вона. Ось вона, ось усе ближче й ближче назустріч. Він зупинився і перегородив їй шлях.

— Наталю, ти? Скільки літ, скільки зим!..

— Що це? Вона стала сувора й холодна:

— Що ви хочете від мене?

Він мовчки подивився на неї і тоді тихо-тихо одступив крок убік.

— Дайте пройти!—Вона шарпнулась і влилась у натовп.

Пішла Наталя. Нема Базілі. Тепер уже—все. Не вернеш...

Похмурий підіймався Базілевич темними східцями до чиновника. Зупинився, прислухався. Несеться згори різноманітна гама пташиних голосів. Підійшов під двері, постукав. Тихо за дверима, тільки пташки, чутно, стрибають у клітках і пілікають на різні лади. Сіпнув—двері не заперті. Увійшов до кімнати. Все по старому, все на своєму місці. І пташки, як і завжди, вовтузяться по своїх клітках. Тільки де ж чиновничок? Тільки чому ж така тиша? Чому така чудна, тривожна тиша?

Тихо пішов назад. Він почув якісь чужі, незнайомі кроки в коридарі. Але двері відкрились, на порозі трое в формі ДПУ. Той, що попереду, чемно приклав пальці до кашкета:

— Громадянине, ми повинні попрохати вас піти з нами.

Другий, низенький і білявий, примружив ліве око і теж чемно, трохи з іронією додав:

— Не турбуйтеся, підемо не пішки. Внизу чекає авто.

ХІ.

Ось уже тиждень минув, а допиту ще не було.

Базілевич сидить в „одиначці“, і хто знає, скільки ще тижнів чи місяців йому доведеться так просидіти. Він цілими днями лежить на койці й чекає, що ось-ось його покличуть до слідчого. Що він йому скаже? Він і сам не знає. Обвинувачення тяжке—контр-революція й шпигунство. Доведуть, що винен,—розстріл.

Згадав Зізі. Защиміло, запекло серце. Як вона? Невже й вона заарештована? І хто з „них“ лишився на волі?

— А все таки я пропав,—подумав.

Опанувала тупа байдужість. Тут—тихо. Тут—в'язниця. Мури товсті, товстелезні, не чуто голосу. І не треба. Нехай ніхто не бачить, ніхто не знає, де він. Хай би розстріляли нишком, тихенько, і ніде, ніде про це щоб ніхто не знав: ні Зізі, ні... Наталя, ні... комсомольці з його колишнього осередку! Розстріляли? Ні! Це... дуже страшно... Треба ж удуматися в це слово: „Роз-стріл“. Це ж—знищення... От собак бродячих нищать. Просто ловлять їх у „будку“, везуть на утильзавод. Там є така камера. Впускають туди кілька собак і просто собі, спокійно знищують їх—душать газом, чадом. І розстріл—це те ж саме. Тут кулями. Ні, ні, це—дуже страшно!..

Схопився, сів на ліжку.

Ні, його не розстріляють. Єсть же обставини, що зм'ягчать його провину. А може... може ж він і не винен? Він обов'язково про це розкаже слідчому. А справді, може ж і не винен?..

Він обняв руками коліна і мовчки застиг. Він думає про Зізі—думає довго, без кінця, думає тупо, уперто.

Зізі! Їй треба було грошей. Ну, так, грошей. Або ні. Ні, ні, це не так. Це зовсім не так!

Він стиснув зуби і почав гойдатись уперед і назад, уперед і назад. І койка його рипіла йому в такт: рип-рип, рип-рип...

Зізі... вона це ж зовсім не ради грошей. Ну, звичайно. Тепер же все так ясно. Вона ж сказала: „ти, Володько, наш“. О, та це ж зрозуміло—„наш“! Він—їхній, свій, а єсть іще, значить, не наші, чужі, вороги... З ворогами треба боротися. Так, боротися. І зовсім тут не гроші, тут—боротьба.

Зізі, нащо ти збрехала про гроші? Нащо, Зізі? Тобі ж не гроші були потрібні, а Нон, а „чиновничок“, а всі „наші“...

Іноді Базілевичу снилися сні. Найчастіше снівсь чомусь чиновничок. Він був у драній рясі ченця Федоськи, оченята його бігали, як миші, і нишпорили навколо. Він сідав біля Базілевича, брав його за руку і швиденько, поспішаючи й ковтаючи слова, шепотів йому в вухо: „А все хто? Жиди! От у мене на посаді: приходить таке миршаве пагане, молоко йому ще на губах не обсохло, а й воно за гонораром. Щось написало десь, і давай йому за це гонорару... А наш брат руський“... Чиновничок зідхає й озирається навколо. „Піду, а то пташки мої плачуть голодні“.

Одного разу Базілевич прокинувся з твердою, певною думкою. Він був остільки спокійний, що сам собі тихенько здивувався. Думка ця була—покінчити з собою.

Базілевич устав з ліжка і спокійно, міркуючи, пройшовся по камері. Значить, треба покінчити. Але... Як?

Дунав уперто, аж зморшки йому збіглись на перенісся, і вирішив—можна повіситись. Можна прив'язати один кінець пасика (як це чудово—не домислились чомусь одібрати!) до краю койки, а другого кінця цілком вистарчить на петлю.

Був твердий у руках і спокійний. Ах, який спокійний. Ви не уявляєте? Це ж був спокій смерти, спокій одвічного великого мовчання!

Приладнав пасика й зробив петлю. Перевірів на шії: затягається легко. І враз здригнувся й утупив поширені очі в куток камери. Там, у кутку він побачив округлу сітку тонюсінької павутини. Звичайна павутина, й звичайний павучок. Але він нагадав Базілевичу другого павучка. Він несамохить пригадав золоту Зізіну брошку.

Де твій золотий павучок, Зізі? Де ти сама? І хіба ти, Зізі, не маленький мій і безумний павучок, і хіба не золоте волосся?

Зірвав пасика й кинув його додолу.

Жити! На волю! Ех, жити б!..

* * *

О, яка радість! Про нього не забули. Хтось лишився на волі й буде плани, працює над його визволенням. І всього одна маленька записочка, всього кілька слів, а скільки в них сховано божевільного щастя!

Базілевич ще раз, і ще раз, десятки разів перечитує цю цидулку: „На допитах мовчить. Над вашим визволенням працюють. Що-суботи ввечері наглядач—ваш друг. Про дальніше повідомимо“.

І жодного підпису.

„Наглядач—друг“. Так, сьогодні субота і сьогодні від нього одержав Базілевич цього папірця. Друг? Але який він мовчазний і зарослий. Він—страшний!

Через два дні нова радість, нова надія. Сьогодні на вартовій стійці стояв... О, як розгубився тоді Базілевич! Як він схвилювався!

Це було дуже просто, занадто просто. Базілевич мав свою денну прогулянку, і коли повертав з неї, на головній вартовій стійці побачив Колю Шпака. В червоноармійській шинелі, з гвинтівкою в руках, він повільно ходив від одного лихтарного стовпа до другого. І раптом повернув голову й подивився в бік Базілевича.

Коля! Це ім'я звучить тепер як щось давно загублене, давно забуте. Коля Шпак! Адже ж колись дуже давно, може безліч тому років були з ним в одному осередкові, були гарні приятелі. У Колі була дружина, і звали її Наталя. Так, Наталя, Наталочка, Талочка. І от тепер знову зустріч. Така зустріч із Колею!..

... Колю, Колю, ти ж упізнав мене, чому ж ти стоїш, і дивишся, і мовчиш? Так, це я—Базілевич, і я зараз ось тут у в'язниці, і ти, Коля Шпак, вартуєш мене, щоб я не втік. І... я відчуваю, що мені не соромно тебе... тебе єдиного.

Що це? Ти зупинився і махаєш мені рукою? Так, ти впізнав мене, ти... вітаєш мене?..

* * *

Базілевич написав на клаптикові старої газети: „В понеділок на варті стояв червоноармієць Микола Шпак, мій колишній товариш по комсомолу. Молю вас, спробуйте діяти через нього, може швидче дійдемо мети“. Через два дні клаптика було передано через руки наглядача... кому? Сам Базілевич цього не знав. Йому тільки було відомо, що наглядач цей—друг, що хтось є на волі, що турбується за нього, за Базілевича.

Минуло дванадцять днів. Так, рівно дванадцять. Базілевич добре рахував їх, ці довжелезні, ці повні тривожного чекання, тоскні дні.

Дванадцятого дня була субота, і ввечері, вже після перевірки, чокнув „вовчок“ у дверях камери. З тримтінням, з замиранням серця скочив Базілевич з ліжка. На нього дивилися глибокі похмурі очі з-під насуплених кострубятих брів.

Наш наглядач, друг!—упізнав він і похапцем підійшов до дверей.

Далі—якась буйна радість, тривожна надія, і слова, слова, слова... Ах, ці слова! Вони летіли звідти, з-за дверей, впливали з гарячої мли, п'янили душу, мозок...

Базілевич зрозумів одне: все мусить наступити в понеділок. У понеділок йому треба буде спускатись перед світанком по ливні, перелізти мур, а там... там уже чекатиме візник і... далі він нічого не знав.

Ні, це занадто страшно, це ж—жах! Тікати, спускатись по ливні? І це мусить робити він, Базілевич? Ні, ні!

І враз перед очима станула його камера—невеликий кам'яний чотирикутник. Ураз пригадалась та картина, що він її так часто уявляв собі: кілька рушниць направлено йому в груди. Випал... кров на траві...

Знову тихо чокнув „вовчок“ і теж саме волосате обличчя тихо запитало:

— Ну, що, розшолопав усе?..

Господи, господи,—шепотів Базілевич.—Хіба ж це буде так, хіба ж воно буде?

* * *

Коли ця волосата й кострубата людина просто, без усяких „підходів“ забалакала про це, Коля відчув, як холодний льодок пробіг у нього по-за шкірою.

Це ж якийсь божевільня, це ж просто... ні, Коля не може добрати слова, яким би можна було назвати те, що він зараз почув!

У самому серці в'язниці сидить цей жахливий наглядач, цей страшний зрадник, цей нечуваний злочинець. І ця людина насмілюється робити Колі такі пропозиції, ця людина хоче його купити? О, ні, Коля не продається! Коля в першу чергу комсомолец і червоноармієць. Він буде діяти швидко й рішуче: він негайно заарештує цю людину, цього злочинця, цього...

А наглядач знову вже сховав свої безкольорові очі кудись углиб, під кострубаті похмурі брови, і ось, знову бринить його глухий, придушений голос:

— І думку я вашу добре знаю: заарештувати його, і край... мене щоб-то... Ну, й що з того буде? А те буде, що тепер я—наглядач, а тоді хтось інший буде на моєму місці і буде наглядати вже за мною. А ви думали над тим, скільки ви душ загубили б таким своїм учинком, скільки людських сердець ви розбили б? По-перше—загубили б мене, по-друге—дружину „його“, по-третє—його самого, і нарешті й себе. Так, так, і себе, бо вас усе життя мучила б думка, що через вас загинув ваш колишній товариш, який, і це головне, зовсім невинний.

— Невинний?—скрикнув Коля.—А хто ж це так турбується про його визволення, яка таємна організація пропонує мені піти на злочин? Хто ті люди?

Кострубата, похмура людина з безкольоровими, захованими десь у заглибинах, очима, ледви-ледви посміхнулася. Заворушилися куточки губів і наїжилась щетина на бороді.

— Організація ця в вашій уяві. Турбуються родичі і жінка, пам'ятаючи вас, як колишнього товариша, що не захоче смерті... невинної загибелі. „Він“—цілком невинний.

— Але ж невинних не тримають у в'язницях, ви самі знаєте?

— Так, знаю. Проти нього тяжке обвинувачення, і його, звичайно, розстріляють. Але він, знову кажу, невинний. Його просто закрутили в якійсь грі і хтось вийшов сухим із води, посадивши його до в'язниці.

Голова крутиться в Колі. Наглядач так спокійно, так упевнено говорить, ніби він усе знає, ніби знає всі дрібнички цієї справи.

А може...—зринає десь далеко тривожна думка.—А може ж і справді невинний?.. Але ж тоді суд... суд розбереться у всьому, і коли невинний, виправдає...

І ніби в відповідь на цю думку, знову спокійно й упевнено каже похмура, кострубата людина:

— А суд що? Звісне діло—доказів багато, суд засудить обов'язково. Та тільки докази ці підроблені, дуті вони. А от викрити—не викриєш, не підкопаєшся. Вміло пришито...

А на другий день знову ті ж самі розмови, на третій—знову... Холодні полапці все глибше й глибше залазять у серце й труять мозок.

... Все це пригадав Коля тепер, стоячи на варті

Голова крутиться в нього, вії обважніли й ніби залипаються. Він погодився, він дав слово. Слово. Дав слово.

І от тепер—кінець. І як усе скоїлось швидко й просто. Як надзвичайно просто,—думає він.

Але звідкілясь зі споду, з-під навали думок, зринає щось чорне, тяжке, неминуче.

Що ж це?—тре собі лоба Коля, намагається пригадати. І враз підкосились ноги. Він усім тілом важко оперся на гвинтівку. Він згадав, він шепотів дві маленькі, дві нечутні слова:

— Цієї ночі... цієї ночі...

Так, цієї ночі. І знову, й це—так просто, так надзвичайно просто! От він, Коля, стоїть на варті, а перед ним велетенська кам'яна труна—в'язниця. От він стоїть, він важко оперся на гвинтівку, а на дворі вже далеко за північ, і все блідіші і блідіші стають зорі.

Невже за північ?—він подивився на небо, на бліді сузір'я.—Тоді... тоді, значить, зараз, скоро...

Він зціпив зуби й закам'янів. І в ту ж хвилину чорна рухлива постать вихопилася з сірого мороку. Коля навіть не помітив, як Базілевич висунувся з віконця, як швидко ринув по лінві вниз.

Коля відчуває, як стопудова довбня зі страшною силою падає йому на тім'я. В очах затанцювали сині, зелені, червоні вогники й раптом щезли. І тут він знову дістав здібність розуміти навколишнє, і рухатись...

Ще хвилинка, і буде пізно! Пізно!—і раптом звідкілясь далеко-далек, одне за одним, одне за одним, зринули, у безладі закружляли знайомі, рідні лица... Наталя... Йона... скільки їх! У кепі, в хусточках, кучеряві, чорняві, біляві, такі рідні, такі знайомі... Це ж усі вони, увесь осередок!.. І ніби перед смертю, ніби в останню хвилину, зринули і кружляють, то сміхотливі, то сумовиті, то спокійні, то бентежні... Зринають і тануть, знову зринають, і знову...

А він, Коля? Він уже не буде з ними, він не буде, бо це ж в-останнє, бо тоді ж не буде для нього нічого... ні їх, ні осередку, ні... комсомолу!..

І ось він! Базілевич! Колишній товариш по осередкові. Він, Базілевич—злочинець, шпигун! Це він пробіг мимо нього, вартового, Колю Шпака, це він дістався вже до високого муру!

Що я роблю?—гострим списом пронизує Коліну свідомість пекуча думка.—Що я роблю? Це ж—кінець! А слово? Ах, це пекуче, прокляте слово... І ось він тікає... ось він біля муру... ухопився за лінву, лізе вгору...

Тоді в нестямі Коля підніс гвинтівку й випалив просто в темну, рухливу постать під муром.

І здалося на мить, що грюкнув стопудовий молот і розчахнулася надвое кривава, вогненна завіса.

Жовтень 1927—січень 1928. Харків.

ДВІ ЗУСТРІЧІ

Оповідання

— Невже це № ? — розчаровано запитав Арсен у свого сусіди розглядаючи з вагонного вікна обриси невеличкого приморського міста.

— Воно й є, а що — сіреньке? — усміхнувся той у відповідь.

Паровоз із криком мчав вагони до невисокої станції, і вже було видно деталі: низенького рудого перона й людей, що метушливо лагодилися зустріти поїзд.

За хвилину закурені вагони м'яко зупинилися біля станції, залізна колія тут же обривалася і вже далі лежав рівний, спалений сонцем, незайманий бурий степ.

Пасажири швидко заповнили вузький перон галасом і шумом.

В кінці перону хтось роздратовано гукав на носія, з другого боку хтось із радісним вигуком зустрічав своїх знайомих, кожен турбувався як-найшвидше покинути станцію й щиро підбадьорював голосними вигуками свої рухи.

З цього заборсаного галасу різко вибивалися крики моторних, курортних агентів. Вони вже встигли згуртувати своїх відпочивальників і хворих, швидко садовили їх у просторі важкі авто, владно кидаючи накази шоферам.

Метушня, шум і галас тривали не більше п'яти хвилин і скоро станційка знову спорожніла і втихла. Стайкою потяглися до міста з білими наметами лінійки, здійснюючи гарячу куряву, їх важко обгонили переповнені, незграбні санаторійні авто.

* * *

Море біля берега пінисто кипіло, невтомні хвилі далеко кидали м'які, солоні бризки. Спека важко лягла на землю й заткала мутною югою далеке, сліпуче сонце (юга примарно здіймалася над морем) казали — це на бурю.

Прибій де-далі дужчав і вперто полонив спади́стий, піщаний берег, гарячий пісок, прилизаний прибоем, робився вогким і тужавим, пляж спорожнів, усі ховалися од спеки.

Проти білого будинку „Геліоз“ мовчки застигла група нових відпочивальників, що лише годину тому прибули до курорту. Вони воістину застигли, міряючи очима темно-синю широчінь моря. Навіть, глянувши не уважно, можна було впізнати в них нових гостей півночі, що зроду не бачили моря.

Всі стояли захоплені, пильно вдивлялися вдаль, силкуючись схопити й відчутися цю нову красу, щоб потім назавжди схоронити в пам'яті свою першу зустріч з морем.

Арсена, навпаки, море розчарувало трохи, вірніше — незадовольнило його уяви.

Курорт N славився своїми цілющими грязями й чудовим золотистим пляжем, м'яким, як хутро. Курорт з одного боку щільно огортало

море, з другого боку до нього горнувся рівний солончакуватий степ, порізаний солоними лиманами.

Арсен не знав цього, він гадав побачити тут високі гори, скелястий стрімкий берег, пахучі, як пишуть в оповіданнях, кипариси — таким у його уяві був увесь Крим.

І навіть зараз, коли всі стояли, захоплені й зачаровані красою моря, Арсен шукав у цій пінистій широчині чогось незвичайного, в його уяві море мусило бути величнішим і грізнішим.

Арсен був степовик і не дивно, що море не вразило його, а нагадало величезне зоране поле. На порожньому пляжі осторонь од групи лежала, поклавши голову на руки, дівчина в смужастому купальному костюмі. Згодом вона підвелася й тихо пішла до води. Оголені руки її мусянжево лисніли, вкриті кріпким, рівним загаром, голову її туго облягла червона феска. Біля води дівчина зупинилася, взялася вбоки і з хвилину байдуже дивилася на пінисті хвилі, потому також тихо і линиво звела руки догори й пішла назустріч високій, гребінястій хвилі. А коли хвиля була вже близько, дівчина гнучко подалася вперед і пірнула під воду.

Хвиля налетіла на берег, нездолала його й знесилено поповзла назад, дівчина була вже далеко, вона стала на ноги, махнула руками й сміливо попливла назустріч другій хвилі.

Всі ненароком задивилися на неї.

— Братці, купаймось! — запропонував несподівано хтось у гурті.

— Купаймось! — погодилися радісно всі й швидко виставили на сонце біле, не засмалене сонцем, тіло.

Арсен скоро випередив своїх товаришів, він плив, дуже махаючи руками, услід за дівчиною; та встигла вже одплисти далеченько від берега.

Коли дужа хвиля піднімала його на свій гребінь — тоді він бачив оддалік голову в червоній фесці, власниця фески пливла серед хвиль рівно й легко, це свідчило, що вона або зросла біля моря, або є постійна його гостя.

Арсенові чомусь забажалося догнати дівчину. Плисти було легко, але незручно: високі хвилі заважали робити дужі вимахи, солоні бризки раз-у-раз летіли йому в лице.

І коли дівчина була вже недалеко, Арсен незручно махнув рукою, хвиля рясно бризнула йому в лице, він відчув у роті гіркувато-солону воду, закашлявся й почав одпльовуватися. Дівчина озирнулася й весело гукнула:

— Що, не смашне?

З берега загукали товариші:

— Товаришу, назад — дзвоник! Арсен повернувся до берега, тепер уже плив стомлено й тихо, дівчина й собі повернула й скоро обігнала хлопця, на березі вона знову лягла на пісок.

— Ви, товаришу, мабуть уперше в морі? — запитала вона, і не чекаючи відповіді, несподівано просто порадила, — коли море хвилясте, ніколи не плавайте а la bras.

Арсен посміхнувся і зібрався відповісти дівчині й подякувати за пораду, але потім, глянувши пильніше на її лице, нічого не сказав — розгубився від несподіванки; лице дівчини було дуже знайоме й нагадувало когось — і він тут же помітив, що й дівчина так само пильно дивиться на його. Щоб порушити чимсь цю мовчанку, Арсен промовив подяку й хитнув недоладно головою, ще хотів запитати її про те, що він десь бачив її, але не спитав (чого, й сам не знав) і пішов услід за товаришами.

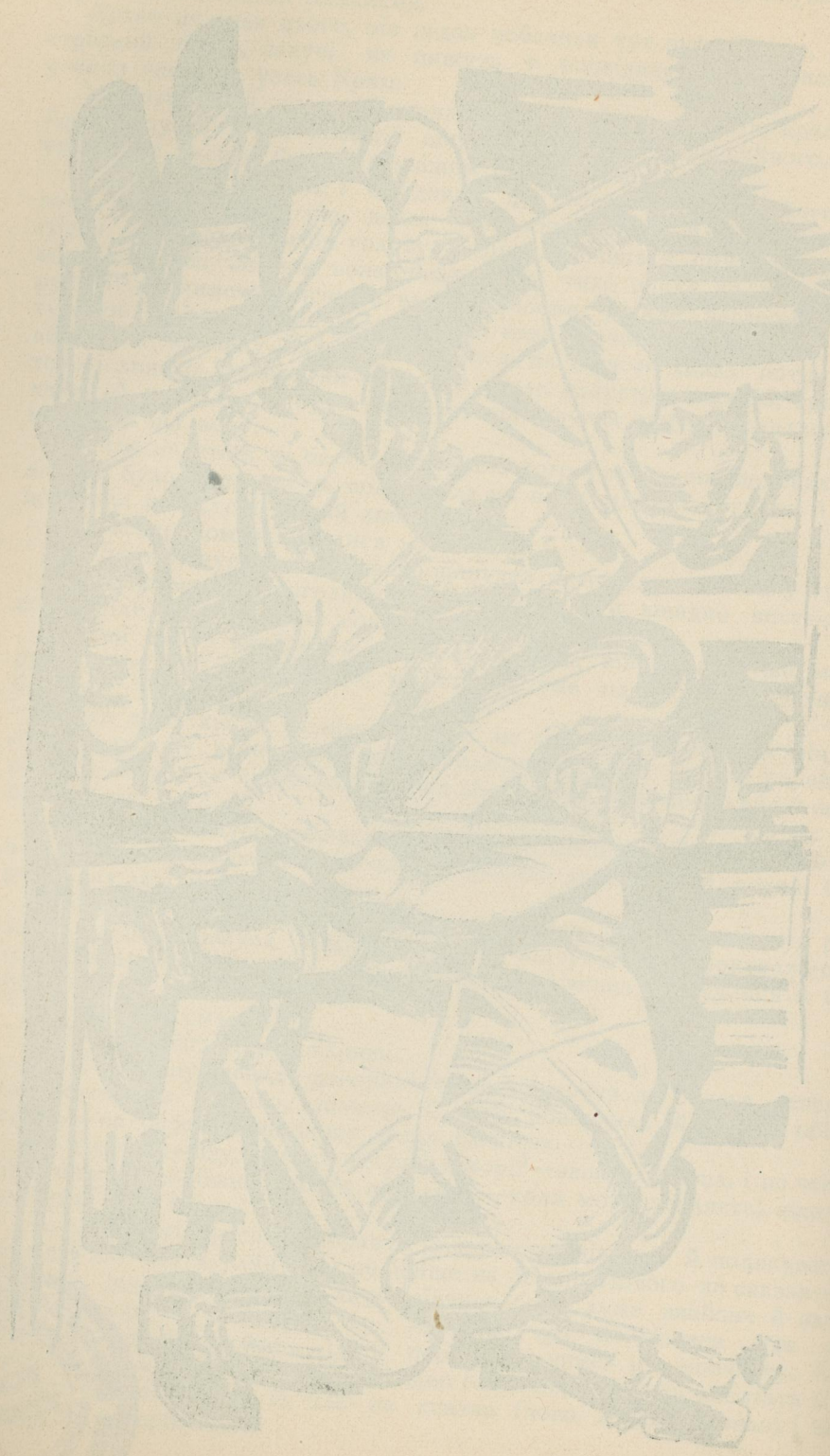
3. Толкачов

В то ма
(1928 р)

1750-1800

* * *

Бульвар часто обсаджений берестами, з круглими підрізаними верхами, в сріблястому вечорі—чорним глибоким коритаром лежав вздовж берега, сповнений розмовами, сміхом і музикою.

На бульварі важко було посуватися вперед, треба йти услід за розмаїто-млявою юрбою, або звернути на брук.

В трюхповерховому, білому, як парус, готелі „Дюльберг“, грала музика, а коли вона стихала, чути було далеко на берег істеричні вигукі циганського хору.

Арсен уместився на кам'яній огорожі, проти готелівського садочку. На веранді, подібній до естради, барвистою групою сиділи цигани з гитарами.

Повновида, в чорних кучерях дівчина, з підмальованими дугастими бровами—широко й огидно розтуляла червоного рота й дико, тіпаючи бубном, вигукувала:

Ех, раз, еще раз!
Ещо много, много раз!

Хор дужими голосами, покриваючи бренькит гитар, гукав приспів:

Еще много, много раз!

Арсенові було видно добре освітлений садочок і його гостей. Публіка густо сиділа за білими чотирьохкутними столами, час-од-часу між столи влітали прудкі офіціанти й також швидко зникали в дверях буфету. Арсен звернув увагу на дальній куточок саду—там, приставивши стіл до столу, сиділа гомінка, на підпитку, молода компанія. Арсена зацікавила коротко підстрижена голова дівчини, тої дівчини, що бачив її сьогодні на пляжі. Він покинув своє місце й став у тінь під дерево.

Гурт пив вино. Дівчина тепер простоволоса, раз-у-раз рвучким рухом голови одкидала свій непокірний короткий чуб, гнучко й моторно поверталася на всі боки, то злягаючи грудьми на стіл, то відкидаючи голову на спину стільця.

„Де я її бачив?“—питав себе в-десяте Арсен, пригадуючи всі найпам'ятніші моменти свого дитинства й юнацтва.

Щось знайоме було в усьому її обличчі, очах і гострому, різко окресленому, рухливому роті. Що бачив, то напевно, але мабуть дуже давно.

— Я п'ю за Ліну!—оголосив чорнявий хлопчак у синій спортсменці й високо підняв чарку.

— А може я не бажаю, щоб ти за мене пив?—озвалася дівчина і, взявши свою чарку, сказала:

— Я п'ю за човен! Хто зі мною?

Вони випили й рушили з садочку до берега. Публіка скоса поглядала на молоду компанію.

На березі гурт з галасом підійшов до човнів. Арсен незабаром побачив, як білий човен увійшов у сріблясту місячну смугу й поплив швидко по дрібних золотистих хвилях. З моря чути було крик:

— Ліно, обережно, Ліно!—А у відповідь вередливо:—А-а, відстань!

* * *

Татарська частина курорту N, заселена ще за ханських часів, славила своїми вузькими азіатськими вуличками й оригінальними старовинними будівлями. Що-дня, навіть у спеку, вузькими, подібними до кам'яних рівчаків, вуличками, що густою заборсаною мережею спліталися одна з одною—бродили поодинокі курортники, з цікавістю розглядаючи мінарети, базари й старі руїни.

Кам'яні, сіро-жовті стіни старанно ховали од цікавих очей життя татарського двору, ворота й низенькі хвіртки були щільно причинені, жодне вікно не дивилося на тиху гарячу вулицю, і як би не поодинокі люди, що іноді проходили цими мовчазними вуличками, можна було б подумати, що це німе, мертво місто тільки що відкопали з під землі.

Арсен ішов одною такою безіменною вуличкою. Вуличка в'юнилася, заходила в тупик, а потім круто повертала в бік. Арсен повернув за ріг і побачив оддалік самотню знайому постать Ліни.

Дівчина йшла ще повільніше, ніж він, вузьким, мов стежка, тротуаром.

У руці вона тримала довгий гнучкий дубець і час-од-часу мляво хвоськала ним довгі вигорілі бур'янини.

Арсен, сам того не помічаючи, прискорив свою ходу. Ліна йшла, не оглядаючись. Щоб обминути її, Арсен зійшов на брук, і коли порівнявся, глянув на дівчину з надією, що вона помітить його.

Ліна пізнала, ледви помітна усмішка торкнула її губи. Арсен хитнув головою несміливе привітання. Ліна відповіла на це привітання усмішкою й собі вклонилася — не то чемно, не то жартома.

Арсен ще вчора переконався, що пам'ять його не обдурила — він таки десь бачив цю дівчину, навіть більше — він колись розмовляв з нею.

І таке ж напружене здивовання, потугу пригадати — він побачив і на обличчі у дівчини, несподівано вона зупинила його:

— Пробачте... Послухайте, товаришу, я здається десь вас бачила?

— На пляжі. — Пожартував Арсен.

— Е, ні — до пляжу. Ви пробачте, як ваше ім'я?

— Арсен.

Його ім'я не викликала ні асоціацій, ні споминів у дівчини, вона лише знизала здивовано плечима.

— Тепер дозвольте спитати й ваше...

— Прошу — Ліна... (дівчина на мить було вагалася) Рахманова...

— Рахманова?! — перепитав тоном не то великого здивовання, не то несподіваної радості Арсен.

— Я не помилилася. Звідки ви знаєте мене? — перебила його дівчина.

— Я вам цього не сказав.

— Тон, яким ви перепитали моє прізвище, говорить за те.

Вони, розмовляючи, вийшли до молу.

— Так слухайте, я цілком серйозно питаю: ви мене знаєте? — вперто питала Ліна.

— Та ні, просто в мене є знайома — Рахманова, ви трішки схожі на неї, я подумав, що ви її сестра. — Брехав несподівано й невідомо для чого Арсен, хоч і бачив, що дівчина ані трішки не вірить його запевненням.

Біля молу дівчина зупинилася й махнула в бік рукою.

— Мені сюди, вам прямо? І знову швидко запитала, не спускаючи з його лиця очей, щоб пересвідчитись у правдивості відповіді. — Ще маленьке запитання — ви були коли-небудь у селі Рахманівці?

— Ні, не був.

Ліна вклонилася й роздратовано проказала:

— Пробачте, але ви брешете. — Потім круто повернула й пішла ліворуч уздовж берега. Арсен пішов до „Геліозу“, з думами про цю несподівану й незвичайну зустріч. А зустріч дійсно була незвичайна. Вона воскресила в пам'яті далекі теплі спогади й наче стала мірилом пройденого буряного життя й оновила те, що в буденному житті стало простим і звичайним.

* * *

В поведінці Ліни було досить цікавих рисок, які примусили Арсена трохи ближче придивлятися до її особи.

Після зустрічи в старому місті, Арсен знову побачив її в „Дюльберзі“ в компанії тих же балакучих хлопчаків. Тепер вони сиділи близько біля проходу й Арсен, ідучи мимо них, привітався до Ліни, й тут же, густо червоніючи, пожалкував за привітання—Ліна вдала, що не помітила ні його, ні привітання.

Обурений, червоний од сорому, він швидко минув веранду й пішов до пляжу, докоряючи себе за те, що вчора й сьогодні шукав зустрічи з цією чванковитою дівчиною. А власне кажучи, нащо вона йому? Просто цікава зустріч, та й годі. Ну, та ще хіба розповісти або нагадати їй їхню першу зустріч.

Він став, схилившись на поручні містка, що єднав берег із дощатою купальнею-поплавком, море дихало в лице свіжим, приемним вітром гарячий пляж рябів білими наметами й кольоровими купальними костюмами і нагадував своїм гомоном великий театральний ярмарок.

— Наввипередки,—наче нарочито гукнув знайомий голос з боку. Ліна вкупі з хлопцями вже прибула на пляж. Арсен, не глянувши в її бік, повернувся спиною до пляжу, мерщій пішов до купальні, хоч і почував у собі спокусливе бажання глянути вбік дівчини. І він таки глянув, але вже з другого поверху поплавка й побачив серед темної води далеко збоку знайому червону феску.

На обр'їти колихалися сірі пасма диму,—там маневрували два прудкі крейсери.

Увечері крейсери зупинилися на ніч у порту. В такі вечорі по вузькій центральній вулиці важко було пройти. Запруджена натовпом, вона рясніла біло-синіми воєнморськими сорочками. Місцеві дівчата мліли перед струнками веселими воєнморами, ніжно спираючись на дужі моряцькі руки.

Арсен ішов за високим моряком і широко в душі сміявся, дивлячись, як бідолуга звертається то до одної, то до другої своєї Дульдінеї й силкувався хоч трохи розворушити їхню урочисту мовчанку. Дульдінеї за всю дорогу не вимовили й слова, не то від надмірної неприємності, чи то від надмірного захоплення.

І раптом у натовпі Арсен помітив Ліну, вона рука-в-руку з незнайомим хлопцем тихо йшла йому назустріч, тепер Арсен удав, що не помічає її, й круто повернув до газетного кіоску.

Коли купив газету й повернувся, щоб іти далі, певний того, що дівчина пройшла вже мимо нього, почув, як чиясь рука торкнула його плече.

— Доброго вечора...—Вінупізнав Лінин голос, вона стояла й хитро посміхалася.

— Доброго вечора, — збентежено відповів Арсен, зовсім здивований таким зворотом справи.

— Ну, Жорже, всього!—вклонилася вона своєму компаньйонові й байдухо додала:—Я з оцим товаришем повернуся додому. Той менше всього мабуть чекав такого прощання, глянув на неї здивовано і, вражений не менше за Арсена, пробурмотів щось у відповідь, хитнув ображено головою й швидко зник у гущі натовпу.

— Чого це вона?—питав себе Арсен, а в тім... все ж таки було приємно, йому хотілося побатити її, і в той же час він ніяк не міг зрозуміти її поведінки.

Зустрічав її на пляжі або в „Дюльберзі“ завжди в товаристві нахабних хлопчаків, за вином. Вона нагадувала чомусь Арсенові добре

досвідчену проститутку, а в той же час у її поведінці було повно товариської простоти й сміливості, і Арсен довго вагався остаточно зробити підсумок своїм вражінням.

Біля „Геліозу“ Ліна, простягаючи йому руку, з усмішкою запитала:

— А вас одвідати можна буде?

— Чому ж, дуже радий буду, — поспішив відповісти Арсен. Вона стисла руку й пішла. Арсен згадав, що він навіть забув запропонувати провести її додому й вилаяв себе вголос вайлом, та доганяти було соромно й незручно.

* * *

Ліна додержала свого слова і другого вечора прийшла до „Геліозу“. За якийсь тиждень Ліна й Арсен уже більшість доби бували вкупі.

Спокійний не по літах, серйозний степовик охоче став незмінним супутником Ліни, зустрічаючи її щодня, він не без радості помічав взаємну прихильність дівчини.

Арсен був одною з тих щирих і цільних натур, чутливих, вражливих, не зважаючи на свою наче б то грубість і нескладність.

Від його першого вражіння не лишилося й сліду, він бачив, що помилився. Проста й легковажна, звичайна собі, на перший погляд, Ліна за цей час виросла в його очах у розумну, сміливу й оригінальну особу, це сталося якось дуже швидко й непомітно.

Про це й думав сьогодні Арсен, ідучи до Ліни — вони умовилися сьогодні зустрітися в її квартирі. Арсен ще й досі не бачив нікого з родини Рахманових, і досі не розпитував Ліну про її теперішнє життя, він чекав, що дівчина сама порушить першу тему їхньої першої розмови і помічав, що вона наче навмісне тепер, дратуючи, уникає цього.

Ліна зустріла його біля вікна й запросила до кімнати.

— Ви ж ні разу не були в мене, зайдіть, — поки я перевдягнуся.

— А зручно буде, у вас родина...

— Ніякої родини нема — я та мама.

— Хіба тільки з матір'ю живете? — необачно здивувався Арсен і побачив, що Ліна помітила його здивовання.

У кімнаті назустріч ішла стара пані Рахманова. Вона мало змінилася за ці роки, лише чорне пишне волосся вляглося щільніше на голові й посивішало, та на лице прийшла заклопотаність і глибокі тонкі зморшки.

— Знайомтесь, мамо, мій товариш, — одрекомендувала дочка Арсена.

Арсен з цікавістю розглядав невелику кімнату, густо заставлену столами, столиками й важкими м'якими меблями, стіни було завішано старими гобеленами, а важкі килими буквально вкривали собою підлогу, було вражіння, що оцим килимам, меблям і портретам було тісно в одій невеличкій залі. Між портретами роду Рахманових — висіла велика художня фотографія, малої в білому вбранні — дівчини, вона тримала в руках непомірно великого м'яча й дивилася вперед сердито й недовірливо. Арсен підійшов до фотографії, він згадав давню Рахманівку.

— Що, впізнаєте? — несподівано й двозначно, з іронією запитала Ліна (Арсен не почув, як вона підійшла).

— Звичайно, впізнаю, здається це ви в дитинстві? — відказав він хитро. Ліна, не слухаючи його, гукнула матері:

— Мамо, ось придивіться ближче до цього молодого чоловіка й скажіть — де ви його бачили раніш?

Стара спочатку здивовано зиркнула на дочку, а потім на хлопця, не розуміючи, шуткує вона, чи ні і, начепивши пенсне, пильно з хвилину розглядала Арсенове лице.

— Ні, похитала головою, — не пригадую.

— Ліна запевняє, що вона десь бачила мене, — весело відказав Арсен. Пані Рахманова низчала плечима.

— Я не пригадую, може стара стала.

Ліна насупила брови й до самого моря нічого не казала Арсенові, сухо відповідаючи на його запитання й лише біля моря ображено й незадоволено заговорила до нього:

— Ви брешете, але я тільки не розумію — для чого це? Бо це кінець-кінцем, або ваша примха, або... або ховає в собі серйозні причини. Ви самі дали мені привід думати, що ми десь зустрічалися, а я певна в цьому. Правда, я не можу пригадати деталей нашої зустрічі, бо в ті роки люди й події проходили, як видовище в калейдоскопі, та зрештою це й неприємно. Ви були в білій армії? — запитала раптом вона.

— Що ви, ні! — широко усміхаючись, скрикнув Арсен. Дівчина з хвилину мовчала, потім, змінивши тона, попрохала:

— Слухайте, Арсене, дуже прошу — скажіть, ну, хоч натякніть.

І Арсен був уже наважився розкрити цю невеличку таємницю, а потім несподівано навіть для самого себе, чомусь стримав себе й сказав Ліні:

— Правду кажучи, ви не помилилися, ми зустрічалися, але це так давно було, що ви й не можете пригадати подробиць. Я вам розкажу про цю цікаву зустріч, але... невеличке але... через півтора тижні...

— Чому?!

— Через півтора тижні я їду з N.

— А чому саме тоді?

— А так, Ліно, ну, хочеться мені.

— Добре, але все таки я вас не розумію.

Арсен мовчав, по-правді, він і сам не зумів би пояснити це.

* * *

З Ракового поля в далині чітко викреслювався курорт, він уривався в море невеличким півостровом і в темно-синім вінку моря здавався надзвичайно мініатюрним і ляльковим.

Сьогодні день догоряв ясно й тихо, велике жовто-гаряче сонце втерло сліпучі проміні, хололо і вже торкалося на обрії темної води.

На станційці маневрував і чаквав паровоз, о восьмій годині з курорту що-дня тікав у степ зелений пасажирський поїзд.

Ліна, глянувши в бік станції, сьогодні в-друге промовила:

— А жалко, Арсене, що ти завтра їдеш... — Вона вже давно зверталася до нього на „ти“.

Ліна зранку була як ніколи мовчазна й замислена, і сьогоднішній день вони ходили мовчки, кожен зі своїми думками, але ця мовчазність ні трішки не набридала обом, була навіть у цьому мовчанні своєрідна приємність.

Арсен згадував перші зустрічі з Ліною й дивувався, що за якісь три тижні він так звик до цієї дівчини. Правда, він добре знав, що Ліна подобається йому не лише, як добрий співбесідник і товариш, ще дивувався з того, що одні три тижні вони були нерозлучні, проводили довгі вечори вкупі й ніколи їхні розмови не потрапляли на шлях легких тем і залицяння, що майже обов'язкові й законні в такому оточенні, але обставини склалися так, що Арсен мусив грати свою роль до кінця, роль суворого, витриманого товариша-хлопця, хоч йому й часто хотілося пригорнутися до Ліни ближче, ніж по товариському.

Ліна прилягла на простелений плац, з хвилину мовчала і згодом, обвівши очима поле, нехотя з іронією звернулася до Арсена:

— Надивляйся, Арсене, на Ракове поле, це теж одне із славних місць нашого курорту,— і проказавши це, несподівано заговорила зовсім про друге, щиро, з невідомим сумом, наче скаржилася.— Ех, як би знав, Арсене, як противно в нашій дірці зимою ти собі й уявити не можеш! Коли глибше вдумаєшся, аж не віриться. Цілу зиму бачити лише чотири стіни знайомі до найменшої щілинки й павутинки, десяток знайомих людей, що осточортіли тобі, знати наперед, про що вони будуть тобі говорити, думати завжди, що ти отут нидієш, спостерігати своє нидіння, говорити собі цілком свідомо: „а хіба це життя“—жах!

Ліна говорила схвильовано, зі злобою й болем.

— Ти ж, Арсене, знаєш мої погляди, але все ж таки, розумієш, у мене всередині несвідомо жевріє придушений жаль до минулого, особливо в отакі хвилини він примушує звертатися до нього. Я й не соромлюся цього, це на мою думку цілком природня річ, опинись ти на моєму місці, і ти мусив би також, як і я, жалкувати.

Ліна розповіла історію кінця роду Рахманових. Історія була звичайна й подібна до багатьох історій, народжених тривожними роками. Кінець був занадто простий.

...З вікна високого „Дюльберга“ видно було, як перевантажені пароплави один за одним покидали пристань. Вона знесилена тифом не мала змоги стати на ноги, і мати рішуче відмовилася од думки—покинути Росію й тікати за кордон. Вона з дочкою лишилася чекати страшних більшовиків.

В останній день мати присунула до вікна ліжко Лініне, підвела їй голову й та бачила, як чорний пароплавик „Святитель Макарій“ одходив од пристани, переповнений нещасними синами „Велікої неделімої“.

Ліна іронізувала, але в цю іронію часом упліталися сумні й безпорадні нотки.

— І от маєш „покидьок революції“—як тепер у газетах пишуть,—вимушено всміхнулася вона до Арсена.—А от на твою думку, що мені робити? Я здорова, непогана з себе, коли хочеш—не дурна. Ти скажеш—комсомол, сучасність, але я по-правді скажу тобі, мені здається, що в комсомол лише граються.

Арсен широко посміхнувся. Ліна помітила цю просту посмішку й на мить змовкла, а після цього заговорила вже тихше й не так запально.

— Можливо я й помиляюся, бо ти краще знаєш свою організацію—я просто торік зацікавилася й почала ходити на збори. Сиділа там чужа, й було надзвичайно нудно, й здавалося, що всі там, напустивши на лица серйозного виразу, грають у серйозну справу. Були знайомі комсомольці, і всі вони в своїх думках такі ж брудні й грубі, як і оті хлопці, що ти бачив мене в їхній компанії, але з цими хоч веселіше...

Ліна замовкла, в сутінках не можна було розгледіти її лица й Арсен бачив лише сіру, безформену пляму.

— Посидимо ще трохи...—промовила вона й, помовчавши, заговорила знову.—Дуже важко, Арсене, жити, коли знаєш, що живеш лише інстинктивно, розумієш—інстинктивно, як медуза, бо положено тобі жити, з тою лише різницею, що медуза ніколи над своїм життям не думає, а ти думаєш. Я навіть матері своїй заздрю, вона завжди заклопотана своїми уроками, завжди метушиться. Я вже, Арсене, зібралася й заміж вийти—за інженера одного, так—аби вийти, бо я його не любила. Ти мене звичайно розумієш, хотіла стати законною проституткою, а потім подумала—страшно стало... Такі то діла, друже,—промовила вона в останнє, і вже більше не поверталася до цієї розмови.

Скоро встали й пішли до міста. Там мабуть з міського саду пускали фейерверка, хвостатий вогонь високо злігав угору, іскристо в'юнися

в темряві, згасав і падав додолу невеликими дрібними іскрами. Море, як завжди, шуміло глухо й незадоволено.

* * *

Поїзд подали до станції. Пасажирів пустили на перон, і знову, як і завжди, перон наповнився звичайним галасом і шумом.

Арсен з Ліною одійшли в кінець станції й стали осторонь біля огорожі.

— Ну...—почала Ліна, глянувши йому в лице.

— Розкривається таємниця нашої першої зустрічі. Угадав?—Усміхаючись, перехопив її думку Арсен.—Хіба ніяк не згадаєш?

— Ні.

— Правда, нема нічого дивного, це було дуже давно, ти звичайно добре пам'ятаєш Рахманівку? Пам'ятаєш ваш парк і сад? У кінці саду стояла ваша пасіка... Пам'ятаєш?

— Пам'ятаю.

— І пасішником на вашій пасіці був мій дід. Я жив тоді на селі у тітки й що-неділі влітку приходив до діда в гості.

Ліна напружено слухала рівний, трохи насмішуватий Арсенів голос.

— Я тоді часто бачив у саду панночку Рахманову й по-дитячому був закоханий у неї і все мріяв про зустріч. Одного разу я таки зустрічався, і треба сказати, що зустріч була досить оригінальна. Невже не пригадаєш?

— Ні...

— Ти забула в саду свого м'яча. Я кинувся до нього, щоб віднести тобі, але здивований його розміром, почав підкидати його, і тої ж хвилини відбулася наша перша зустріч. Пригадаєш?

Ліна мовчала.

— Я й не помітив, як ти опинилася біля мене, обурена й зла, ти тоді скрикнула: „Не руш м'яча, мужик!“—і... вдарила по лиці прутком. Червона од сорому, болісно усміхаючись, Ліна глянула на Арсена.

— Невже я тебе тоді вдарила?

— Вдарила...

Обоє замовкли й відчули, що мовчанка ця недоречна й важка, обоє хотіли якось порушити її, заговорити, але не знали, з чого почати, наче враз не стало про що балакати.

Вдарили станційні дзвінки, вони підсилили шум на пероні й порушили цю неприємну мовчанку.

— Арсене, поспішай!—скрикнула Ліна, взяла його під руку і вони пішли до вагону.

— Ну, Арсене, прощатися будемо!—заговорила перша Ліна й протягла Арсенові свою руку. Він кріпко стис малі пальці й, не випускаючи її руки, з хвилину мовчки дивився їй у лице. Ліна болісно посміхалася.

— Бувай, Ліно, всього тобі доброго й радісного...

Казав і думав, що в них лишилась недоговореність і що сьогоднішні спогади наче холодком війнули на їхню приязнь.

Паровоз крикнув дужо й, застерігаючи, покрит галас перону. Після цього крику здригнулись вагони й тихо рушили.

— Бувай, Ліно!

— Бувай!—Вона пішла швидко вслід за вагоном. І вже з вагону Арсен помітив на її лиці вираз розгубленості й образи, як ото в дитини, що ось-ось розплачеться. Поїзд обігнав її й вона довго стояла за станцією й дивилася йому вслід.

Поїзд мчав переможно вперед, сильний і стрункий, еластично вигинаючись своїм корпусом на зворотах. Вже зітерлися деталі вагонів, не стало видно ні коліс, ні вікон, ні людей, танув шум, і скоро увесь поїзд м'яко й непомітно потонув у сірих степових присмерках.

ПРО „НОВУ ГЕНЕРАЦІЮ“

(Нотатки)

Нема сумніву, що сучасна українська література відчуває вплив лівого фронту мистецтва лише до певного ступня. І ось це „до певного ступня“, проводирі цього фронту в своїх програмах та виступах не хочуть визнати, одкидають вплив класиків, символістів та інших і претендують на звання провідників літературних смаків. Але молодь не охоче вірить програмам та дискусійним випадкам. Вона вимагає насамперед літературних зразків та чутливо стежить за кожним кроком письменника, не прощаючи йому промахів.

На цих промахах хотілося б спинитися, маючи на оці новий журнал лівої формації мистецтв—„Нову Генерацію“.

Перш за все, про життєздатність того напрямку, що ми його звикли звати футуризмом. 1919-20 р.р. футуризм був дійсно на гребні сучасної української літератури. Цьому сприяло головним чином те, що, зруйнувавши старе дореволюційне мистецтво, революція на початку не встигла ще дати споживачеві мистецтво нового соціального гатунку, не встигла тому, що всю енергію було скеровано на фронти розрухи та громадянської війни.

Тривале, дієздатне мистецтво завжди зв'язане з цілком установленим побутом та економікою.

Там же, де цього нема, де нема виробничої бази мистецтва, нема шляхів зв'язку з читачем, може бути мистецтво переходове, мистецтво потрібне для соціальних потреб даного моменту. Так було й з футуризмом.

Громадянська війна привела до великого скорочення літературного виробництва. Зникли журнали, книжки, письменники примушені були перейти до усного читання своїх творів, до єднання з читачем не виданням, а естрадою. З естради ж крикливе, підкреслено-лозунгове мистецтво футуристів імпонувало слухачеві. І разом з тим час вимагав агітаційної літератури.

Те, що в психології творчості можна назвати „назріванням задуму“, і в помині не було у футуро-художників. Агітаційні тези було не задано внутрішнім ідеологічним переконанням автора, а подано, як деякий готовий матеріал, що вимагає словесного оформлення. Таким чином, уже тоді, в „естрадний період“ лівої літератури виникав професіоналізм письменника, зміцнений і частково обґрунтований у дальшому, так званому „формальному методі“ (про цей претензійний термін буде мова нижче).

Письменник „майстрував“ твір, і ця вимога майстрування ставилася й ставиться зараз футуристами в першу голову. Але тут представники лівої формації танцюють од своєї пічки. Семенко й Шкурупій творять свою особисту поетику та виголошують її обов'язковою для всього молодого покоління письменників.

Так ставлять питання в журналі „Нова Генерація“ на наших очах 1927-28 року.

Яка ж продукція реставрованого напрямку і яке соціальне коріння цієї реставрації, цього примушеного омолодження оджилої, оддзвенілої своїми громоподібними римами школи? Чи насправді виправдується на практиці теоретичні розглагольствування про „майстерність“?

Тематика більшості віршів „Нової Генерації“ це—ювілей Жовтня, літературні теми, розроблені в віршованому памфлеті, змичка села з містом і т. ін. Словом, звичайна поетична тематика нашого часу. Звичайно, не можна ставити ці обставини за вину Укр'ліфу.

Писати можна про що завгодно в рямцях свого світорозуміння та соціального замовлення. Жива тканина поетичного слова вдягає і незграбний кістяк старовинної мистерії, і хрустке тіло любовного роману, і міцний, залізний кістяк сучасної агітки. Але соціальне замовлення не є замовлення лише ідеологічного порядку,—навіпаки, воно завжди на рівні специфічних літературних смаків та вимог читача. „Нова Генерація“ систематично ігнорує ці вимоги, містячи поезії неохайно й непродумано зроблені, мало переконані в формальному відношенні. Гео Шкурупій у своїх тяжкуватих „одах“ надаремно намагається увічнити теми великого Жовтня. Навряд чи можуть претендувати на вічність такі рядки, як наприклад:

На десятому році революції,
Вчепившись в колеса історії,
І розгорнувши
національний стяг,
Тягнуть назад
довгохвості й куці.

Справді „укр'ліфи“ загубили жодне розрізнення між мовою прозаїчною та мовою поетичною*, якщо надуте, таке, що згубило своє значіння, як метафора, словосполучення „колеса історії“ можуть вважати за шедевр поетичного мистецтва. Або:

Жовтень—народів стяг
Жовтень—рештування споруд
Жовтень—новий паротяг
Жовтень у світ вгруз!

Якщо анафоричне: „Жовтень“ дає належний емоціональний ефект, то наступні по ньому образи схематичні, і тому не переконані. Їх одверто декламаційна установка позбавляє безпосередності, органічності.

Можна навести багато прикладів того, як хибую образна „ейдологічна“ сторона творчості поетів „Нової Генерації“.

По ливні на дах сердець
теліпається душ колібрі.
(Микола Бажан)

Сторч
капкан душ
випнутих душ кікану... й т. ін.

Щось дуже пахне Северянином та Вертинським, ці „колібрі“ та „капкани“ душ. Занадто вже тут велике „суб'єктивування“ дійсності, ніж вимагають того для пролетарського мистця. Подібну образність позбавлено будь-якої емоціональної зарядки та художності.

Те ж саме про ритмику. Пресловуте новаторство ліф'ів не йде далі за павзників та вільну розрядку строфи. Ця розрядка—чисто

* Див. у „Новій Генерації“ статтю Полторацького на цю тему.

зовнішній ефект, піднесений до принципу. Розрядка надає іншого інтонаційного зафарблення рядкові, бо всяке відокремлене слово звучить інакше. І, звичайно, неможна говорити про велику ритмичну різноманітність у віршах поетів „Нової Генерації“. Класики в межах одного рядка досягають більшої різноманітності ритму, ніж, наприклад, Маяковський, Семенко й Шкурупій, протягом своїх величезних поезій. Багаті ритмичними модуляціями вірші Тичини вказують на те, як небезкорисно йти за прикладом класиків.

Почуття міри, такт і гармонія — ось основа кожного художнього побудовання. Чи є всі ці якості, наприклад, у вірші Миколи Бажана „Цирк“ або в вірші Едварда Стріхи „Зозе“? І в тому, і в другому недбайливе нагромадження звукових повторів горлового „к“ і губо-зубного „с“. Теоретично вважаючи себе за найбільших матеріалістів, — поети з „Нової Генерації“ на практиці заходять у нетри стовідсоткового символізму часів Олеся.

Справді, коли у вірші за ритміко-мелодійні доминанти висувають той або інший звук, і звук часто вибраний довільно поза зв'язком з тематичним завданням, значить, цьому звукові поет надає якогось особливого, одному йому відомого, таємного значіння.

Чи не є це глибока індивідуалістична теорія слово-звука, що її в свій час обстоював Андрій Белий.

Миколі Бажанові здається, що для художнього виображення циркового дійства треба звукового лейтмотиву „к“. Авторів цих нотаток, навпаки, здається за більш підходящий якийсь інший звук; редакторів журналу „Молодняк“ не подобаються обидва звуки й т. д.

Що це значить? Це значить, що в тому „художньому“ творі, де неприродно розвинуто один елемент (в даному випадку звук) за рахунок інших, порушено творчу рівновагу й тим самим його художню правдивість.

Читач не повірить такому творові. І зовсім не тому, що не зрозуміє. Балачки про ніби то тяжку, мало-зрозумілу мову футуристів — одійшли в минуле. Ні, читач не повірить, бо не сприйме твору, де нема рівноваги елементів. Картину, де весь тулуб людини займає одно величезне око і підписано „людина“ — ми можемо зустріти лише з усмішкою, але художньо-правдивою її не назовем.

Звичайно, фотографічною творчість не може й не повинна бути. Реалізм є теж стиль, теж умовність, теж виображування, а не фотографування дійсности. Але цей стиль встановлює якусь рівнодіючу між письменником та читачем, в розумінні тих або інших явищ.

Це стилі, що „об'єднують“ явища — в той час, як футуризм можна назвати стилем, що „роз'єднує.“

Нам, марксистам пора розглядати творчі акти неподільно від читача. Процес сприйняття читачем є момент, що завершує роботи художника. Повного взаєморозуміння, звичайно, в природі не існує. У двох людей, що одночасно почули слово „мати“, виникає дві цілком різні уяви. Але поняття про „матір“, взагалі відокремлене значіння цього слова — зберігається.

Так само стоїть справа і з художнім твором. У творчому акті (я сюди відношу і процес сприйняття) письменник і читач, залишаючись самостійними, зберігають деяку спільність, стають зв'язані одною й тою ж думкою, тим же художнім чуттям. На певний час письменник заволодіває читачем, і той, лишаючись ідейно самостійним, може з захопленням творити разом з письменником, слідкуючи за розвитком сюжету, за грою метафор та порівнянь.

Ось цього контакту з читачем нема в поета „Нової Генерації“.

Від частковости, що характеризує пресловуту майстерність укр'їфівців, перейдемо до висновків принципового характеру.

„У наших літературних організаціях молоді такий тон, на жаль, є. У них є справжній революційний запал. І це їхній великий плюс. Це те, чого нема в інших, але в них нема виучки, нема піклування про будову нових революційних форм, про організацію матеріалу з сучасними засобами, які тільки й можуть бути революціонізуючими й рухаючими наперед. Вони, непомітно для себе, користуються старим, струхлявлім знаряддям, що його висуюють реставратори, як альфу й омегу всіх досягнень—бо цей романтичний арсенал, всі оті успіхи овіяно певним реакційним, любим їхній душі, ідеологічним змістом“.

(Гео Шкурупій—„Чому ми завжди на барикадах“).

Яка вбога, обмежена й просто малограмотна ця оцінка молодії української літератури. Що розуміє Шкурупій під „старим, трухлявим знаряддям“? Невже віками створену історію поетичних стилів, вплив яких відчуває на собі вся наша молода революційна творчість? Чи чув тов. Шкурупій будь-що про „преемственність“ літературного розвигку? Певно, чув, але не хоче, або не може повірити їй.

Бо тричі р-р-революційне мистецтво „Нової Генерації“ нічим і ніяк не зв'язане зі старим, „трухлявим“ минулим. Це мистецтво, очевидно народилося з нічого, так само, як Афродіта з морської піни.

Але в оповіданнях О. Влизька, М. Коршуна та інших, у віршах Семенка, Шкурупія й Бажана хіба нема тих прийомів словесного оформлення, що ними користувалися дореволюційні новелісти й поети? Скільки завгодно! Тут не місце докладно досліджувати формальний вплив старих письменників на укр'їфівців, але кваліфікований читач ці впливи знає.

Проза Влизька—західно-європейська новела, Семенко—Маяковський, Уот Уілмен, Некрасов і т. д. Все це не значить, що ці письменники не лишаються художньо самостійними і значними одиницями в українській літературі. Окремі представники, так званої лівої формації по старому посідають належне місце в історії української літератури. Та вони так само зв'язані з минулим цієї літератури, як і літературний молодняк, і в цьому зв'язкові нічого реакційного нема. Таке чудне обвинувачення в реакційності літературного молодняка ні на чому не обґрунтоване.

Питання про реакційність того або іншого поетичного жанру—дуже й дуже спірне питання. Та ж сама сонетна форма, на яку нападає Шкурупій, що виникла в XIII столітті в Сіцилії—мала місце для вжитку в наступну епоху „петраркизму“ і в часи Французького Ренесансу у Ронсара, пізніше в Жозефа Делорма і в парнасців. Нарешті в руських та українських символістів та неокласиків. І—жах!—руський конструктивіст Сельвінський пише „Венок сонетов“ 1927 року, конструктивіст—цеб-то людина ідейно близька тов. Шкурупієві. Бо ж „Нова Генерація“ цілком за конструктивізм.

Можна дорікати літературному молоднякові схематизм з одного боку, зайву побутовщину з другого, але безглуздо дорікати йому нахил до реакційних літературних форм. Це значить—не критикувати, а бити обухом по голові, цеб-то брати за одну дужку академістів Филіповича й Рильського (у яких дечому можна навчитися) та письменників „Молодняка“.

Взагалі „Нова Генерація“ вважає за кращу методу поверхової критики, критики згори до низу, методу готової оцінки, без найменшої

з точки зору „Нової Генерації“ не є порок. З нашої точки зору „газетність“—порок. Беручись за найрізноманітніші теми, підозріло хутко—аж до підозріння—одкликаючись на злободенні газетні факти, поет природньо принижує художній рівень своєї творчости. Дає недозрілі, непродумані поезії, епігонствує та запозичає в дозріліших авторів. Газета з її вузьким, як того треба, підходом до художнього твору, часто калічить письменника, коли в нього нема достатнього технічного озброєння.

Та з цього, звичайно, не виходить, що газета не дає і не може давати доброї якості художньої продукції. Бойкотуючи „газетність“ стилю в письменника, ми цілковито за справжні художні твори газети.

З поезій, що заслуговують на увагу в „Новій Генерації“—відзначимо „Між нещастя і між маразму“ Олексі Влизька та „Баладу про двох братів“ Леоніда Чернова. Перша просякнута ліричним патосом поета-революціонера, що не затуляє очей на темні сторони дійсности. В розвиток ліричної теми уміло введено античні образи. Добре запам'ятовуються читкі рядки:

— Та я не кину їх
На тацю,
Бо хочу вірити,
Що от,—
Надійде знов
Любити працю
Новий, ліричний
Гесіод.

„Балада про двох братів“ Л. Чернова приваблює читача нешаблонною розробкою досить старої теми (повернення двох братів—робітника та поета—до батька селянина), головне, бадьорим, баладним ритмом. Весь вірш робить особливо динамічним такий рефрен:

Після жнив
В-осени
в-осени
По морозцю молодому
Приїздили
до матери
Два сини,
два сини
Из
го-
ро-
да
До-
до-
му...

Та вірші й у Влизька, і в Чернова могли б бути з успіхом надруковані в будь-якому журналі, крім „Нової Генерації“. Нічого специфічно „лівого“ в них нема. Це просто добрі вірші, що стоять на рівні сучасної віршової техніки.

Не краща справа і з прозою „Нової Генерації“. За приклад візьмемо оповідання О. Влизька—„Експериментальний депутат“. Редакція „Нової Генерації“ каже про це оповідання: „вважаємо це оповідання за зразок лівого експериментального оповідання й подаємо деякі з відзнак такого. А саме: локальна установка місця й оточення, жива думка, гостра фразеологія, тонка фабульна розробка, міцний, пругкий діалог“.

Похвального листа, як бачимо, редакція видала авансом. Та ні один з пунктів цього похвального листа не витримує будь-якої критики. Все оповідання друкується на скандальній історії про те, як якийсь „Товстий Енді“ а допомогою револьвера та дужого голосу пройшов депутатом у сенат. Характеристика „Товстого Енді“ подана, головним чином, через діалог. І оцею самим діалог, що в похвальному листі редакції названий „міцним та пружким“, цей діалог не в'яжеться ні з якими художніми нормами. Дія оповідання розгортається десь у шинкові „дідуса Каррігана“ в екзотичній обстановці Далекого Заходу. Кожним словом, кожним рухом (на жаль, їх не багато) дієвих осіб автор хоче показати щось таке, що нагадує героїв О. Генрі. Та його спроби лишаються безплідні. Я ручуся, що ні в одному з оповідань Генрі читач не знайде такого сумбурного нагромодження безглуздь, які є в діалогах Влизька.

— Однаково, містер Тонкий Енді. Правда, я міг би з більшим поспіхом звернутися до своєї кобури з Кольтом, боєм на 100 сажнів у яблуко, але раз я сказав вам „здорові“, то ви мусите бути здоровий навіть тоді, коли були б самим татунею „чорт його забери“, або місіонером з експедиції з Спіка й Гранта на озеро Мічіган у Південну Африку через Іелостинський парк, по Беринговій протоці з проходом повз Філадельфію й ферму Джона Тома Гопкінса, що розводить гусей біля Фріско і що його жінку нещодавно встріли на Бруклінському мості верхи на віслюкові, коли вона їздила в Нью Йорк за гаванськими цигарками, купила манильські й привезла додому пачку тютюну, відносно якого відомо тільки, що Гопкінс поклав на нього для себе табу, жінку забив і поховав на біжучий рахунок у стандарт-банкові, гусей розпродав і зник у Вера-Круці від таємної поліції дядька Сема, де виграв у одного еспанського кабаллєро 25 тисяч, купив шхуну і, заплутавшись в поростях Саргасового моря, потонув і маєток його секвестрували на філантропію“.

Нуда ж—смішно? Генрі створює комічний ефект, ставлячи своїх героїв у гротескні становища, даючи убивчо-влучні характеристики та остроумні каламбури. Влизько ж іде по лінії найменшого опору, думаючи, що довгий період з величезною кількістю власних імен, божба та нагадування про револьвери створює справжній „стиль“ американської новели. Якщо ж Влизько не наслідуює, а пародидує, то до чого ж ця жалюгідна пародія!

Не краще оповідання Коршуна, О. Борма, Тугана-Барановського, та інш., що дають або дешевий ефект псевдо-розв'язки (Коршун), або ж звичайний Горьківський натуралізм (Є. Яворовський).

З матеріалів, що дають реальну користь читачеві, треба відзначити статті О. Полторацького („Мова поетична й мова практична навколо формальної методи“), Г. Гельфандбейна („Що треба для того, щоб бути письменником“), які дають вичерпні огляди робіт на злободенні питання літературної сучасності. Ці сумлінні статті, правда, однобоко освітлюють факти в своїй кінцевій частині. Давши огляд робіт за формальною методою, О. Полторацький пише таке: „звичайно, великим огріхом у роботі формалістів є нехтування соціальним значінням літературних фактів. Але треба зрозуміти, що поволі витворюється справжня синтеза соціологічної й формальної шкіл, що, віримо, неминуче призведе до розуміння фактів мистецтва, як конструкції, комплексу засобів, життєвого матеріалу, що його (комплекс) утворено соціальними причинами й що він (комплекс) посідає силу ідеологічного впливу“.

Подібна інформація поставить у непорозуміння читача. Люди, що слідували й сліdkують за дискусією між марксистською критикою та

формалістами, знають, що, так звану, „фор-соцівську“ методу запламовано критикою, як методу завідомо-брехливу й штучно поєднуючу два по суті справи неподільні акти: формальну аналізу та соціологічне пояснення. Полторацький же говорить про цю „методу“, як про нове досягнення літературної науки. Коли дійсно говорити про інтересні новини в цій галузі, то слід порекомендувати читачеві роботу Йофе „Искусство и стиль“, де формальна „система“ (а не метода, як слідом за Шкловським, по учнівському, повторює Полторацький) органічно входить до марксистської методи. Але не як самодовільний, а як підсобний спосіб роботи критика.

Поруч з „лівою“ практичною роботою „Нова Генерація“ висуває теорію лівого оповідання і навіть... лівого роману. Цеб-то наспіх будуватися поетика ще не існуючого, або такого, що не встиг як слід розвинутися, жанра.

Проаналізувавши сюжетну конструкцію деяких творів Слісаренка, автор робить такі висновки.

„Маємо в практиці лівого оповідання такі основні сюжетні засоби:

1) Несподіване закінчення, 2) раптовий почин із середини, 3) користування засобом, так званої, „таємниці“.

Але початок з середини ми маємо у Стерна. Прийом же зацікавлення за допомогою таємниць у будь якому романі, наприклад, у Ганні Радкліф, Діккенса, Достоевського та інших. А хто не дає нам права віднести їх до якоїсь „лівої“ прози?

З захопленням пише Полторацький про кільцевий сюжет у Слісаренка, про символічний пейзаж і таке інше. Всі ці прийоми ми зустрічаємо не лише в багатьох сучасних письменників, які не належать до „лівої формації“, але навіть у класиків. До чого ж тоді зводиться теорія „лівого оповідання“?

Ще гірше стоїть справа з теорією лівого роману. В статті тієї ж назви М. Ланський ставить питання про поетику лівого роману, пропонує створити таку, та не вказує шляхів до цього. Те, про що він пише, гола, що ні до чого не зобов'язує, схема.

Ці статті ніяким чином не можна сприйняти, як конкретні програми.

Дуже вже велика невідповідність між теоретичними побудовами лівої формації та її практикою. Ми мусимо погодитися з тим, що все краще в „Новій Генерації“, все краще в творчості М. Семенка та Г. Шкурупія не виправдує теорій „Нової Генерації“. „Кобзарь“ Семенка все таки не інтерв'ю, не репортаж, не фейлетон, а насамперед—художній твір, поема. Неможна творити новий стиль, нові формальні види до того, як складуться форми побуту, що відповідали б цьому стилеві. Наша епоха і в мистецтві не стерпить утопій. Їй треба конкретних форм на конкретному матеріалі.

Коли літературна частина „Нової Генерації“ не являє собою нічого визначного, то навпаки—відділи, присвячені питанням театрів, живописи та архітектури, дають цікавий матеріал. Так, наприклад, № 2 за 1927 рік майже цілком присвячено архітектурі. Тут зібрано цінні статті І. Малоземова, Я. Штейнберга, Лео Корбузе („Шляхи архітектури“, „Архитектура в школі“ та інш.). Так само є дуже цікава стаття К. Малевича, що висвітлює принципи кубізму, і супрематизму в мистецтві, зокрема в архітектурі.

Інтерес цієї статті чисто історичний, бо й кубізм і супрематизм—це минуле мистецтва, коріння якого в довійськовій Європі, Європі богемі та містичного індивідуалізму. Спроба прищепи кубізму й супрематизму на нашому ґрунті потерпіла крах. Цеб то не знайшла більш або менш численних прибічників.

Роблячи підсумки, можна сказати, що добрі початки та добрі гасла лівої формації на практиці не здійснюються і на 80%. Дуже в особі своїх окремих представників (М. Семенко, Г. Шкурूपій та інші) ліва формація не завоювала довір'я в читача, як дозрілий літературний напрям. Ні одна літературна група, що поважає себе, не стане користати з тих дешевих метод самореклами, що ними користуються співробітники „Нової Генерації“ (дивись, наприкл., лист Едварда Стріхи в № 2 ц. р., де він, нічтоже сумняшася, називає якусь свою поему „Зозендропія“ шедевром; або його „скромні“ запропоновання в інших №№ „Н. Г.“). Ще раз хочеться повторити, що читач не вірить гаслам і не прощає промахів письменникові. Йому нема діла до лабораторії художника, він хоче бачити лише готовий продукт, вільний од шлаку. Нам здавалось би, що „Нова Генерація“, яка нараховує серед своїх співробітників людей з великою літературною підготовкою, повинна перебудувати свій журнал по лінії більшого контакту з читачем, по лінії більшої простоти (не спрощення!) і більшої терпимости до сусідніх літературних напрямів.